

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЮСИП-ЯКИМОВИЧ Ю.В.

КУЛЬТУРНО-ПИСЕМНА ТРАДИЦІЯ ВЕЛИКОЇ МОРАВІЇ

ТЕКСТИ
ПАМ'ЯТКИ

УЖГОРОД - 2023

УДК 811.163.1(075.8)

Юсип-Якимович Ю.В. Культурно-писемна традиція Великої Моравії. Тексти. Пам'ятки. Ужгород, 2023. 66 с.

Для студентів ОПП бакалавр галузі знань 03 «Гуманітарні науки» спеціальності 035 «Філологія» спеціалізацій 035.038 «Слов'янські мови та літератури (переклад включно) перша - чеська», 035.036 «Слов'янські мови та літератури (переклад включно) перша - словацька».

Збірник текстів та завдань

Рецензенти: к .філол.н., проф. Шимко О.В.,

к .філол.н., доц. Буднікова Л.Т.

Рекомендовано вченою радою філологічного факультету

Ужгородського національного університету

(протокол № 5 від 20 лютого 2023).

© Юсип-Якимович Ю.В., 2023 р.

© ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2023 р.

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Основні проблеми курсу "Культурно-писемна традиція Великої Моравії"	5
Методичний коментар до виконання вправ і завдань.....	10
Варіанти текстів і завдань	16
Варіант №1	16
Варіант №2	17
Варіант №3	18
Варіант №4	19
Варіант №5	20
Варіант №6	21
Варіант №7	22
Варіант №8	23
Варіант №9	24
Варіант №10	25
Варіант №11	26
Варіант №12	27
Варіант №13	28
Варіант №14	29
Варіант №15	31
Варіант №16	32
Варіант №17	33
Варіант №18	34
Варіант №19	35
Варіант №20	36
Варіант №21	37
Варіант №22	38
Варіант №23	39
Варіант №24	40
Варіант №25	41
Зразок виконання варіанта	42
Довідковий матеріал	49
Кирилиця	49
Фонетика	51
Перелік питань для рубіжного контролю ...	61
Рекомендована література.....	63
Список умовних скорочень.....	66

Передмова

З вивчення старослов'янських пам'яток — писемної фіксації найдавнішої слов'янської мови — починається вивчення кожної із сучасних слов'янських мов. Курс старослов'янської мови становить основу усіх дисциплін циклу слов'янського мовознавства.

Старослов'янська мова, будучи мовою перекладів з грецької, яка в IX столітті мала тисячолітню історію свого розвитку, відобразила досягнення літературної грецької мови і тому вже в найдавніших пам'ятках старослов'янська мова виступає багатою лексично, стилістично, з стрункою синтаксичною будовою.

Старослов'янська мова була, отже, виразником високих духовних цінностей, які прийшли до слов'ян разом з християнством. Курс старослов'янської мови дає змогу студентам прилучитися до найдавнішої скарбниці слов'янської культури.

З навчальною метою подається зразок виконання одного з варіантів Практикум містить цінний довідковий матеріал, куди увійшли кирилична азбука, таблиці з фонетики, укладені порівняльно-історичним методом. Таблиці охоплюють найважливіші фонетичні процеси, містять багато старослов'янських прикладів та відповідників із інших слов'янських і неслов'янських мов індоєвропейської сім'ї.

До виконання вправ і завдань подається методичний коментар щодо читання, перекладу старослов'янських текстів, характеристики пам'ятки, звідки взятий текст для аналізу. Містяться пояснення до виконання завдань із фонетики: визначення сильних і слабких редукованих, поділу слів на склади, визначення плавних складотворчих приголосних та інше

У методичному коментарі зазначено як слід виконувати завдання із морфології: визначати тип відмінювання іменників за давніми основами, належність дієслів до дієслівних класів; тут наводяться схеми розбору повнозначних і службових частин мови. Для синтаксичного аналізу старослов'янських текстів подаються схеми аналізу простих і складних речень

Потім пропонуються варіанти старослов'янських текстів і завдань до них. Усі варіанти вправ за обсягом та складністю завдань приблизно однакові, що ставить студентів у рівні умови

У кінці практикуму подається перелік питань для рубіжного контролю та список рекомендованої літератури, якою студент повинен користуватися і опрацьовувати її в процесі оволодіння курсу.

Основні проблеми курсу "Культурно-писемна традиція Великої Моравії"

Культурно-писемна традиція Великої Моравії як наукова дисципліна, її предмет і завдання.

Старослов'янська мова в її відношенні до православ'янської і сучасних слов'янських мов. Старослов'янська як умовна назва книжно-літературної мови перших слов'янських перекладів християнської літератури із грецької, виконаних у середині IX ст.

Старослов'янська мова як результат місцевої адаптації старослов'янської мови, що використовувалася різними слов'янськими народами епохи середньовіччя в якості основного знаряддя духовної культури.

Старослов'янська мова як перша писемна фіксація слов'янської мови початкового періоду формування середньовічних слов'яномовних народностей.

Поняття праслов'янської мови як гіпотетичного предка слов'янських мов, що склався в результаті зближення давніх індоєвропейських діалектів середньої Європи. Генетична спорідненість слов'янських мов. Історичні умови розпаду православ'янської мовної єдності в першій половині першого тисячоліття н.е. Місце старослов'янської мови в системі слов'янських.

Найдавніші історичні відомості про слов'ян I-II ст. н.е. Венети, склавіни, анти у відомостях авторів VI ст. Виникнення перших слов'янських державних об'єднань VI-VII ст. Слов'янські держави VIII-IX на нижньому Дунаї (I Болгарське царство), на середньому Дунаї (Велика Моравія і Блатенське князівство в Паннонії) і в Східній Європі (Київська Русь). Поширення християнства як ідеологічної основи ранньофеодальних держав, що формувалися на слов'янських землях.

Походження старослов'янської мови

Політична ситуація в середньодунайських слов'янських князівствах, що склалися в середині IX ст. Християнізація місцевого населення. Прагнення місцевих князів Ростислава і Коцела до незалежності в рамках Священної Римської імперії.

"Моравська місія" Костянтина і Мефодія 863 і її культурно-просвітницькі завдання. Солунські брати Костянтин і Мефодій — перші солунські просвітителі. Джерела із вивчення життя і діяльності

слов'янських першовчителів на старослов'янській і латинській мовах. Походження солунських братів. Початок місіонерської діяльності Костянтина Філософа. Керівництво моравською місією і винайдення слов'янської азбуки до 863 року.

Діяльність братів у Паннонії і Моравії (863-867 рр.). Поїздка у Рим: дискусія із "триязичниками" у Венеції. Освячення слов'янських книг у Римі. Смерть Костянтина-Кирила (869). Призначення Мефодія єпископом Паннонії (870 р.). Просвітницька і перекладацька діяльність Мефодія у Великій Моравії (873-885 рр.). Смерть Мефодія і вигнання із Моравії його учнів. Слов'янська книжність у Болгарії при цареві Симеоні (893-927 рр.); охридська і преславська школи книжності у І Болгарському царстві. Поява кирилиці (грецької азбуки, пристосованої для запису слов'янських текстів) у Болгарії.

Діяльність Костянтина на території сучасної України: Знайдення мощей третього Папи римського св. Климента, знайомство Костянтина з Євангелієм, писаним "руськими буквами". Безпідставність тверджень про перебування Костянтина і Мефодія на території сучасного Закарпаття.

Проблема діалектної основи старослов'янської мови. Мовні свідчення первісної орієнтації Костянтина на діалект слов'янського населення м. Солуня (розшуки В. Облака). Завершення кодифікації норм старослов'янської мови в паннонсько-моравський період діяльності солунських братів і їх учнів.

Проблема давності слов'янських азбук — глаголиці і кирилиці. Коротка історія питання. Джерела кирилиці і глаголиці, співвідношення азбук у збережених старослов'янських текстах. Дані палімпсестів. Вказівка Чорноризця Храбра на створення Костянтином оригінальної азбуки, не пов'язаної з грецьким письмом (глаголиці).

Кирилиця. Загальна характеристика кириличної азбуки, що лежить в основі сучасного письма східно- і південнослов'янських народів. Звукове і числове значення букв кирилиці, лігатури, надрядкові знаки.

Пам'ятки старослов'янської мови. Редакції пам'яток. Жанрові різновиди. Глаголичні пам'ятки. Кириличні. Латинографічна. Характеристика пам'яток за редакціями: болгаро-македонська, сербська, моравська, паннонська, українська (руська), російська, білоруська. *Характеристика Київських глаголичних листків, Зографського Євангелія, Маріїнського Євангелія, Ассеманієвого Євангелія, Збірника Клоца, Синайського Псалтиря, Синайського*

требника, Рильських листків, Охридських листків, Боянського Євангелія, Зографського палімпсесту, Віденського міссалу, Празьких уривків, Савиної книги, Супрасльського рукопису, Реймського Євангелія, Фрейзингенських уривків, Остромирового Євангелія, Ізборника Святослава 1073, Ізборника Святослава 1076, Галицького Євангелія, Архангельського Євангелія, Міней службових (1095-1097), пам'яток оригінальної літератури ("Слова про закон і благодать" митрополита Іларіона). Літописів.

Лексика. Структура старослов'янської лексики. Специфіка словникового складу старослов'янської мови як книжно-літературної, створеної для адекватної передачі змісту грецьких християнських текстів. Загальнослов'янська і діалектна лексика, використовувана для найменування побутових реалій, конкретних ознак і дій.

Книжний характер основного шару самостійної старослов'янської лексики: назви абстрактних понять, якостей, дій, осіб. Доля грецизмів у слов'янських перекладах грецьких оригіналів. Слов'янські "неологізми" — книжно-літературні утворення із слов'янськими коренями і афіксами для перекладу грецьких слів, що не мали семантичних еквівалентів у слов'янських діалектах.

Основні способи творення лексики; калькування, складання основ, суфіксальний і префіксальний словотвір від слов'янських коренів. Словотвір іменників. Словотвір прикметників. Загальнослов'янська дієслівна лексика і книжні утворення від іменних основ.

Ріст багатоморфемних утворень як основна тенденція розвитку слов'янської книжно-літературної лексики.

Фонетика

Фонологічна система старослов'янської мови. Система голосних фонем. Класифікація голосних за рядом, піднесенням, лабіальністю, назальністю. Редуковані Ъ, Ь. Сильна і слабка позиція редукованих. Система приголосних фонем. Місце і спосіб творення приголосних.

Дзвінки і глухі. Приголосні тверді і м'які. Плавні приголосні, їх функціонування в якості складотворчих і нескладотворчих. Методика визначення складотворчих [r], [l].

Доля сполук *rj, *lj, *nj, *zj, *sj, *stj, *zdj, *bj, *pj, *mj, *vj.

Перша палаталізація задньоязикових (зміна *gj, *kj, *chj).

Фонетична структура складу. Початок слова. Обмеженість уживання голосних на початку слова. Основні типи сполучення

приголосних. Панування відкритих складів. Розміщення звуків у складі за принципом висхідної звучності. Закон відкритого складу. Зміни ним зумовлені:

Монофтонгізація дифтонгів і дифтонгоїдів. Друга і третя палаталізації задньоязикових.

Доля сполук *tort, *tolt, *tert, *telt, *ort, *olt.

Чергування фонем. Чергування голосних і приголосних фонем у старослов'янській мові. Відображення цих чергувань при словотворенні і словозміні.

Морфонологічний ряд голосних, що чергуються в старослов'янській мові. Морфонологічні ряди приголосних, що чергуються при утворенні і зміні іменних і дієслівних форм у старослов'янській мові.

Морфологія

Загальна характеристика морфологічної будови старослов'янської мови кирило-мефодіївської епохи.

Іменники. Основні граматичні категорії іменника: рід, число, відмінок. Типи відмінювання іменників із урахуванням називного і родового відмінків однини. Методика визначення роду іменників. Методика визначення давніх основ іменників.

Відмінювання іменників (основи на *ā, *jā, *ǫ, *jǫ, *ī, *ī, *ī; основ на приголосний). Парадигми відмінювання. Особливості. Категорія потенціального суб'єкта як початковий етап розвитку категорії істоти.

Займенники. Особові і неособові займенники. Граматичні категорії і форми відмінювання особових займенників. Розряди неособових займенників. Вказівні займенники. Способи вказівки на 3-ю особу в старих слов'янських пам'ятках; відображення системи трьох "ступенів віддаленості". Займенники **къто, чъто**. Їх відмінювання.

Прикметники. Рід, число, відмінок прикметника як єдина категорія. Іменні форми прикметників. Утворення і синтаксичні функції членних прикметників; короткі форми прикметників. Відмінювання прикметників. Присвійні прикметники. Ступені порівняння якісних прикметників. Система коротких і повних форм прикметників у вищому ступені. Найвищий ступінь порівняння прикметників.

Числівники. Належність різних груп слів, що позначали числа до різних груп імен: займенників, прикметників (1-4) і іменників (5-10, 100, 1000). Форми словозміни і сполучуваності різних груп назв чисел; особливості похідних найменувань десятків і сотень. Складені

найменування чисел у старослов'янській мові.

Дієслова. Основні граматичні категорії дієслова. Формоутворюючі дієслівні основи: основа інфінітива і основа теперішнього часу; дієслівні класи. Типи основ інфінітива. Типи основ теперішнього часу.

Дієвідмінювані форми дієслова. Дійсний спосіб, значення форм теперішнього часу в пам'ятках, дієвідмінювання тематичних і атематичних дієслів. Система майбутніх часів. Простий майбутній. Майбутній I. Майбутній II. Майбутній в минулому.

Система минулих часів. Аорист: простий і сигматичний (старий і новий). Імперфект. Перфект. Плюсквамперфект. Іменні форми дієслова. Інфінітив. Супін. Умовний спосіб. Наказовий спосіб. Дієприкметники активні і пасивні. Активні дієприкметники теперішнього і минулого часу. Пасивні дієприкметники минулого часу доконаного виду.

Прислівники. Розряди за значенням.

Прийменники. Первинні і похідні, з яким відмінком уживаються.

Сполучники. Сурядні, підрядні.

Частки. Їх типи.

Вигуки.

Синтаксис

Просте речення. Синтаксична будова старослов'янської мови як індоєвропейської, співвіднесеної з грецькою мовою оригіналів. Головні члени речення. Підмет, його типи, способи його вираження. Присудок, його типи. Способи вираження.

Типи простих речень. Односкладні. Двоскладні. Поширені. Другорядні члени речення. Означення. Додатки. Обставини. Способи їх вираження.

Складне речення. Способи вираження відношень між частинами складного речення. Складносурядне. Складнопідрядне.

МЕТОДИЧНИЙ КОМЕНТАР ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ

Усі варіанти передбачають аналіз одного уривку із тієї чи іншої пам'ятки старослов'янської мови.

1. Графіка

Для того, щоб прочитати, перекласти старослов'янський текст, студентові необхідні знання звукового й числового значення букв кириличного алфавіту, системи діакритичних знаків, а також уміння користуватися церковнослов'янсько-українським, старослов'янсько-російським словником.

2. Характеристика пам'ятки

При виконанні завдань практикуму необхідно дати характеристику пам'ятки, звідки взятий текст для аналізу. Студент повинен указати:

- а) глаголична чи кирилична це пам'ятка;
- б) до якої редакції належить;
- в) коли і ким знайдена;
- г) де зберігається;
- д) ким і де видана;
- е) що лежить в основі її найменування.

У характеристиці пам'ятки необхідно згадати палеографічні та фонетико-граматичні особливості пам'ятки, які в тій чи іншій мірі свідчать про час і місце її написання.

З навчальною метою всі глаголичні пам'ятки транслітеровані кирилицею. Оскільки в глаголиці не було йотованого **Ѧ** (пор. кириличне **Ѧ**, немає йотованого **Ѧ** і в транслітерованих пам'ятках. У глаголиці літери **Ѧ**, **Ѣ** не мали спеціальних графем, а передавались однією глаголичною буквою **Ѧ**. При транслітерації ця буква замінюється на **Ѣ**. Тому для транслітерованих текстів характерні написання **мариѢ** (пор. кириличне **мариѦ**, **Ѧко** (пор. кириличне **Ѧко**).

У глаголиці буква **г** е р в, яку при передачі глаголичних текстів кирилицею прийнято відтворювати буквою **Ѣ**, яка позначала фрикативне **г** (пор. **иѢємоноу** — *Зографське Євангеліє*). Числове значення букв глаголиці й кирилиці не збігалось.

3. Фонетика

При виконанні завдань із фонетики необхідно чітко розмежовувати різні за часом явища. Треба уявити місце того чи іншого фонетичного

явища в часі, розуміти, що передувало йому, чим воно викликане, як вплинуло це явище на подальший розвиток фонетичної системи певної мови чи групи мов і т.д.

Необхідним є дотримання хронологічної послідовності стосовно фонетичних явищ. Наслідки фонетичних процесів, які відбулися в ранній період розвитку праслов'янської мови, є однаковими для всіх слов'янських мов ранньої стадії їх розвитку. Якщо ж фонетичний процес відбувався у період першого діалектного членування праслов'янської мови, то наслідки його різні в мовах, що розвинулися на ґрунті східного і західного діалектів.

При розгляді фонетичних особливостей пам'яток слід відрізняти явища праслов'янської епохи (пор., напр., монофтонгізацію дифтонгів, появу носових голосних, зміни сполук **tort*, **tolt*, **tert*, **telt* (тобто сполук **or*, **ol*, **er*, **el* між двома приголосними) та інші; давньостарослов'янської мови кирило-мефодіївського періоду (IX ст.), а також звукові процеси, що відбулися у пам'ятках XI ст. (пор. перехід **Ъ**, **Ь** у сильній позиції в голосні повного творення, втрату слабких редукованих).

3.1. Визначаючи слабкі й сильні редуковані у виділених для цього словах, слід користуватися знаками "+" та "-". Знак *плюс* ставиться під сильними, а знак *мінус* — під слабкими редукованими. Потрібно коротко аргументувати обраний знак. Позицію редукованих слід визначати, починаючи з кінця слова, оскільки вона завжди залежить від сили звучання голосного в наступному складі.

3.2. При поділі слів на склади треба пам'ятати, що на відміну від сучасної української чи російської мов, у яких можуть бути як відкриті, так і закриті склади, у старослов'янській мові склади могли бути тільки *відкритими*. Звуки в межах складу розташовувались у порядку висхідної звучності, тобто кожен наступний звук був звучніший від попереднього. Склад закінчувався голосним складовим чи нескладовим або ж складотворчим **Р**, **Л**.

3.3. У старослов'янській графіці не було спеціальних знаків для позначення складотворчих **Р**, **Л**, які могли бути вершиною складу. Складотворні позначались сполученням **Р**, **Л** з редукованими **Ъ**, **Ь**.

Сполучення **РЪ**, **ЛЪ**, **РЬ**, **ЛЬ** між двома приголосними не завжди позначали складотворчі **Р**, **Л**. У цих сполуках носієм складу міг бути і редукований голосний, наприклад **кръвь**, **плъть**. Таким чином, графічно однотипні сполучення **РЪ**, **ЛЪ**, **РЬ**, **ЛЬ** між двома приголосними в старослов'янській мові мали різне звукове значення: в

одних випадках вони позначали складотворчі **Р, Л**, а в інших — поєднання плавних із складотворчим редукованим. Для того, щоб дізнатися, яке звукове значення мало сполучення "плавний + редукований" між двома приголосними, необхідно звернутися до зіставлення з сучасними українськими чи російськими формами. Якщо в цих мовах на місці сполучень **РЪ, ЛЪ, РЬ, ЛЬ** між двома приголосними виступають сполучення *ор, ол, ер*, то складотворчим був плавний; якщо ж на місці вказаних сполучень виступають *ро, ло, ре, ле*, то складотворчим був редукований. Пор.: **врѣхъ і крьсть**. Верх — у старослов'янській мові складотворчим був плавний **Р** (**vr̥-chъ*); хрест — у старослов'янській мові складотворчим був редукований (**kr̥-stъ*).

4. Морфологія

4.1. При виконанні завдань із морфології треба визначити тип відмінювання іменника не за тією реальною основою, яку має цей іменник у старослов'янській мові, а за його давньою основою, яка часто є затемненою. Система відмінювання іменників успадкована старослов'янською мовою із праслов'янської, яка в свою чергу успадкувала її із праіндоєвропейської мови-основи.

У праіндоєвропейській мові-основі тип відмінювання іменників залежав від кінцевих звуків основ (тематичних суфіксів чи детермінативів), які були показниками належності слова до певного класу імен. Такими тематичними суфіксами чи детермінативами були **ā*, **jā*, **ō*, **jō*, **ī*, **ī̄*, **en*, **et*, **es*, **er*.

Звідси іменники мають відповідні назви:

іменники **ā*, **jā* основи прасл. **genā* ст.-сл. **ЖЕНА**;

іменники **ō*, **jō* основи прасл. **plodōs* ст.-сл. **ПЛОДЪ**;

іменники **ī* основи прасл. **sūnūs* ст.-сл. **СЫНЪ**;

іменники **ī̄* основи прасл. **gostis* ст.-сл. **ГОСТЬ**;

іменники **en* основи прасл. **svekrus* ст.-сл. **СВЄКРЪ**;

іменники на приголосний основи:

іменники на **en*: **kamons* ст.-сл. **КАМЫ (КАМЄНЄ)**;

іменники на **et*: **ТЄЛА (ТЄЛАТЄ)**;

іменники на **es*: **НЄБО (НЄБЄСЄ)**;

іменники на **er*: **МАТИ (МАТЄРЄ)**.

Кінцеві звуки основ (*ā, ō, ī, ī̄, en, et, es, er*, приголосний) спочатку були

словотворчими суфіксами, які потім втратили своє значення. При відмінюванні ці суфікси послідовно виступали перед закінченням у всіх відмінках.

На власне слов'янському ґрунті в результаті цілого ряду фонетичних процесів ці найдавніші основи зазнали змін: в одних випадках словотворчі суфікси чи тематичні елементи почали виступати в функції закінчень, а в інших — фонетично об'єдналися із закінченнями. Інакше кажучи, у цей період відбувся перерозклад основ на користь закінчень: кінцеві звуки основ відійшли до закінчень або фонетично злилися з ними (морфологічна абсорбція).

Розглянемо форми називного відмінка однини чоловічого роду:

<i>праіндоєвропейська</i>	<i>праслов'янська</i>	<i>старослов'янська</i>
<i>*plodōs</i>	<i>s відпало, ѿ > ѣ > ѣ</i>	ПЛОДЪ
<i>*konjōs</i>	<i>s відпало; звук ѣ після м'якого приголосного (*nj > ѣ) > ѣ</i>	КОНЬ
<i>*sūnūs</i>	<i>s відпало; ѣ > ѣ</i>	СЫНЪ

У результаті фонетичних змін, що відбулися, попередні відмінності в структурі іменних основ були усунені.

У старослов'янській мові іменники **плодъ** і **сынъ** мали вже однакову основу на твердий приголосний і закінчення — **ѣ**. Але відмінювання цих іменників все ще залежало від давніх основ, що розрізнялися в індоєвропейський період. Колишні типи відмінювання продовжували зберігатися, оскільки вони мали певну систему відмінкових закінчень, характерну для тієї чи іншої давньої основи іменників.

Отже, типи відмінювання в старослов'янській мові визначаються за давніми основами.

Давні основи іменників *встановлюються*: по-перше, на основі порівняння однакових відмінкових форм різних типів відмінювання іменників старослов'янської мови; по-друге, у результаті зіставлення з однорідними формами інших мов індоєвропейської сім'ї.

У старослов'янській мові давні основи збереглися у давальному, місцевому множини та давальному, орудному двоїни.

Дав. — Місц. мн.

Основа *ā **СТРАНА** — **МЪ**
Основа *ō **ПЛОДЪ** — **МЪ**
Основа *ī (> Ъ) **СЫНЪ** — **МЪ**
Основа *i (> Ъ) **ГОСТЪ** — **МЪ**

Дав. — Ор. дв.

СТРАНА — **МА**
ПЛОДЪ — **МА**
СЫНЪ — **МА**
ГОСТЪ — **МА**

Відкинувши спільні для всіх типів закінчення **МЪ**, **МА**, визначаємо давні основи іменників.

Наявність у глибокій давнині названих вище основ підтверджує зіставлення з іншими мовами індоєвропейської сім'ї:

Основа *ā	СТРАНА	лат. terra
Основа *ō	ВЛЪКЪ	гр. λυκος
Основа *ī	СЫНЪ, ДОМЪ	литов. *sūnūs, лат. domūs
Основа *i	ГОСТЪ	лат. hostīs
Основа на *ī	СВЪКРЫ	лат. socrūs
Основа на приголосний	СѢМА	лат. sēmen

4.2. Специфіка словозміни іменних частин мови полягає в тому, що старослов'янським іменникам властива лише іменна система відмінкових форм, займенник має лише займенникову систему відмінювання (крім **єтеръ**, **-а**, **-о**), а прикметники, дієприкметники і порядкові числівники характеризуються наявністю обох типів відмінювання: іменникового та займенникового.

4.3. Аналізуючи дієслово, слід спочатку визначити інфінітив, потім виділити основу теперішнього часу, клас за цією основою; виділити основу інфінітива, клас за цією основою.

Дві основи необхідно визначити тому, що особові форми теперішнього часу, майбутнього простого, наказаного способу та дієприкметники теперішнього часу творяться від основи теперішнього часу. Особові ж форми минулих часів, дієприкметники минулого часу, форми супіна та інфінітива — від основи інфінітива.

Таким чином, при аналізі дієслівних форм треба знати класи дієслів за основами теперішнього часу та інфінітива. Збіг основ спостерігається тільки в дієсловах IV класу.

4.4. При морфологічному аналізі тексту частини мови треба характеризувати за наступними схемами:

ІМЕННИК — давня основа, рід, число, відмінок, у якому знаходиться іменник у тексті.

ПРИКМЕТНИК — лексико-граматичний розряд, рід, число, відмінок, ступінь порівняння (якщо прикметник вжитий у вищому чи найвищому ступені).

ЗАЙМЕННИК — розряд, рід (якщо є), число, відмінок.

ЧИСЛІВНИК — розряд за значенням (кількісний, порядковий), за структурою (простий, складений), рід, число, відмінок, коротка чи членна форма (для порядкових).

ДІЄСЛОВО — клас, спосіб, стан, час, число, особа.

ДІЄПРИКМЕТНИК — стан (активний чи пасивний), час, рід, число, відмінок, форма (коротка чи членна).

ПРИСЛІВНИК — розряди за значенням.

ПРИЙМЕННИК — первинний чи похідний, з яким відмінком ужитий.

СПОЛУЧНИК — первинний чи похідний, простий чи складний (за будовою), сурядний чи підрядний.

ЧАСТКА — заперечна, підсилювальна, вказівна чи питальна.

ВИГУК — первинний чи похідний.

5. Синтаксис

При синтаксичному аналізі тексту треба визначати речення за:

5.1. Характером висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні);

5.2. За кількістю граматичних основ — прості (односкладні, двоскладні, поширені, непоширені, повні, неповні); складні (складносурядні, складнопідрядні).

5.3. При синтаксичному аналізі вказати способи вираження головних (підмета, присудка), другорядних членів речення (додатка, означення, обставини).

Варіанти текстів і завдань

Варіант № 1

въ прѣвы же днь опрѣснѣкъ пристѣпиша оученицы кы
глыште къ нѣмоу. кѣде хоштеши і оуготоваемъ ти ѣсти пасха,
онъ же рече ідѣте въ градъ къ єєтероу і рыцѣтее ємоу.
оучитель глєетъ. врѣма мое близъ єсть оу тебе сѣтворѣ пасхѣ
сѣ

оученикы своїми, і сѣтвориша оученици. ѣкоже повелѣ імъ їс. і
оуготоваша пасхѣ, вєєєєроу же бивѣшю. възлеже сѣ обѣма на
дєсѣте. оученикома. ѣджштемъ імъ рече. ѣко єдинъ отъ васъ і
прѣдастъ ма.

(Зобраф. Євангеліє. МФ. XXVI).

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова тексту на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних у словоформах: **днь**, **кѣде**, **рыцѣте**, **сѣтворѣ**, **бивѣшю**, **опрѣснѣкъ**, **онъ**.
5. Визначте походження палатальних приголосних **ж**, **ч**, і **ш**, **шт** у словоформах: **оученици**, **оучитеель**, **рєєєє**; **возлеже**; **сѣтвориша**, **оуготоваша**, **бивѣшю**; **глыште**, **ѣджштемъ**.
6. Реконструйте праслов'янські форми старослов'янських іменників **градъ**, **врѣма**. Які зміни і в результаті якого закону відбулися в цих словах?
7. Зіставте форми **рєєєє** і **рыцѣтее**, підкресліть корінь. Подайте інфінітив, перерахуйте всі можливі чергування голосних і приголосних звуків у корені даного дієслова.
8. Визначте тип відмінювання іменника **оученикъ**. У яких формах він вживається в тексті? Випишіть із тексту всі іменники, які відмінюються за цим типом.
9. Провідмінійте іменник **рѣжа**. У яких відмінках наявне чергування приголосних звуків?

10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №2

ПОДОВѢНО ЕСТЬ ЦРѢВІЕ НЕБЕСКОЕ ЧЛВКОУ ДОМОВИТЖ. ІЖЕ ИЗІДЕ
КОУПНО УТРО НА ІАТЬ ДѢЛАТЕЛЪ ВІНОГРАДОУ СВОЕМОУ. СЪВѢЦАВЪ
ЖЕ СЪ ДѢЛАТЕЛЫ ПО ПѢНЖЗОУ НА ДЕНЬ ПОСЪЛА ІА В ВѢНОГРАДЪ СВОИ.
І ІШЕДЪ ВЪ ТРЕТИЖ ГОДИНЖ. ВИДѢ ИНЫ НА ТРЪЖЦИ СТОЯШТА
ПРАЗДЪНЫ И ТѢМЪ РЕЧЕ ІДѢТЕ И ВЫ ВЪ ВІНОГРАДЪ МОИ. І ЕЖЕ
БЖДЕТЬ ПРАВѢДА ДАМЪ ВАМЪ. ОНИ ЖЕ ІДЖ ПАКЫ ЖЕ ІШЕДЪ ВЪ
ШЕСТЖИЖ И ВЪ ДЕВЯТЖИЖ ГОДИНЖ СЪТВОРИ ТАКОЖДЕ. ВЪ ЕДИНЖИЖ
ЖЕ НА ДЕСЕТЕ ГОДИНЖ ІШЕДЪ.

(Марійнське Євангеліє. МФ, XX).

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності з законом відкритого складу.
4. Визначте позиції редукованих голосних у словоформах: **коупно**, **сѣвѣцѣвъ**, **посѣла**, **праздѣны**, **сѣтвори**, **ишѣдѣ**, **еєсть**.
5. Доведіть, що у словах **година** і **ждати** історично один і той же корінь.
6. Поясніть чергування кореневих голосних у словоформах **зовѣ** **зѣвати** // **призывати**.
7. Поясніть походження палатальних приголосних:
Ж — у словах **трѣжици**, **дроужѣ**;
Ч — у словах **реєчѣє**, **чѣто**;
Ш — у словах **ишѣдѣ**, **глаголаша**;
Ц — **цѣсарствієє**;
ШТ — у словах **трѣжици**, **стояшта**, **сѣвѣштавъ**;
З — у слові **пѣнѣзоу** (пор. д.-в.-н. *phening*).
8. Який звук у словоформі **трѣжици** плавний **Р** чи редукований **Ъ** є складотворним у сполученні **РЪ**? Реконструйте православ'янський архетип слова **трѣгѣ** і зробіть висновок про походження складотворчих.

9. Чи однаково відмінювались іменники **оутро** і **око**? Провідмінійте їх.
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №3

члвкъ єдинъ сътвори вечерѣ велиѣ. и зъва мѣногы и посѣла рабѣ свои въ годѣ вечера рѣшти зѣванымѣ градѣте. ѣко оуже готова сѣтѣ. і начасѣ въкоупѣ отрицати сѣ вси прѣвы рече ємоу. село коупихѣ и имамѣ нжждѣ изити и видѣти є. моѣ тѣ имѣи ма отѣрочѣна. и дроугы рече сѣпржѣ воловѣныхѣ коупихѣ пѣтѣ. и градѣ искоуситѣ ихѣ. моѣ тѣ имѣи ма отѣрочѣна. и дроугы рече женѣ поясѣ и сего ради не могѣ прити.

(Марійнське Євангеліє. Лук, XIV).

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних у словах **зѣва**, **мѣногы**, **посѣла**, **зѣванымѣ**, **въкоупѣ**, **єдинъ**.
5. Який звук (плавний чи редукований) словоформи **прѣвы** є складотворчим у сполученні **рѣ**. Мотивуйте свою відповідь.
6. Поясніть походження палатальних приголосних у словоформах: **речеєє**, **начасѣ**, **рѣшти**, **нжждѣ**, **отрицати сѣ**. Доведіть, що у словах **пришѣдѣ**, **отѣрочѣна** після шиплячих **Ш** і **Ч** первісно знаходився **Ъ**.
7. Реконструйте праслов'янський архетип іменників **градѣ**, **рабѣ**. До якої давньої основи вони належать?
8. Визначте корінь у слові **сѣпржѣ**. Укажіть чергування голосних звуків у цьому корені.
9. Визначте тип відмінювання іменника **члвкъ**. Провідмінійте. Поясніть чергування, що спостерігаються при відмінюванні. Випишіть із тексту інші іменники, які відмінюються за цим типом.
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №4

подобѣно естъ црѣвство нѣское црю їже сътвори бракъ єноу
своемоу ї посѣла рабы своя. призвати зѣваныа на бракъ ї не
хотѣахъ. прити. паки посѣла ины рабы гла. рѣцѣте зѣванымъ.
се обѣдъ мои оуготовахъ. і юньци мои оупитѣнаа исколена. ї всѣ
готова. придѣте на бракъ. ѡни же нерождѣше отидѣ. овъ на
село свое ѡвъ же на коупля а прочи емѣше рабы єго досадиша
имъ. и избиша ѡ ї слышавъ црь тѣ розгнѣва сѧ.

(Синайський требник МФ, XXII).

1. Прочитайте, переписіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних у словоформах **подобѣно**, **бракъ**, **посѣла**, **рѣцѣте**, **юньци**.
5. Який звук плавний чи редукований у словоформах **исполѣниша**, **оумлѣча**, **облѣчена** є складотворчим у сполуках **ЛЪ**, **ЛЬ**.
6. Поясніть походження звука у словах **пѣти**, **зѣвомъ**, **тѣмѣ** (пор. лат. *pons*, *-ntis* — міст).
7. Відтворіть праслов'янську форму **градъ**. Чому старослов'янським сполукам **ра**, **ла**, **рѣ**, **лѣ** в українській та російській мовах відповідають повноголосні сполуки **-оро-**, **-оло-**, **-ере-**?
8. Поясніть походження палатальних приголосних у словах:
Ж – дроу́же, скръ́жеть;
Ч – плачь, бра́чное, облѣ́чена;
Ш – ише́дѣше, исплѣ́ниша;
ШТ – исхо́дѣа, обрѣ́щете;
ЖД – неро́ждѣше;е
Ц – рѣцѣ́те, рѣцѣ́, юньци;
З – нозѣ́.
9. Як виникли **Ж**, **Ч**, **Ш** у словоформах **възле́жацинѣхъ**, **оумлѣ́ча**, **слышавѣ́**?
10. Як виник **Л** у слові **коупля́**?

11. Визначте давню основу іменників **чловѣкъ, село, сынъ**. Провідмініайте їх.
12. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №5

въсходящю нѣоу въ весь етерж сѣрѣте и десѣть прокаженъ мжжъ. іже ставъше издадече, и ті възнѣса гласъ. глѣште. нѣе наставніче помилоуи нѣи. и відѣвъ ѿ рече имъ. шедъше покажите сѣ иереомъ. и бѣи идѣщемъ им ичистиша сѣ. едінъ же отъ нихъ відѣвъ. ѣко ицѣлѣ. възврати сѣ. гласомъ велиемъ слава бѣ. и падъ ниць на колѣноу его хвалѣ емоу въздасть.

(Ассеманієве Євангеліє. Лук, XVII).

1. Прочитайте, переписіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних у словоформах **въсходящю, сѣрѣте, ставъше, шедъше, възврати, падъ, въздасть**.
5. Чи однакове походження сполучення **ла** в словах **гласъ і слава**?
6. Які зміни відбулися на морфемному шві кінцевого приголосного префікса і початкового приголосного кореня в словоформах **ичистиша сѣ, ицѣлѣ**.
7. Поясніть походження палатальних приголосних у наведених словах:
Ж - прокаженъ, покажите сѣ, мжжъ;
Ч - издадече, наставніче, рече;
Ш - ставъше, шедъше;
ШТ - въсходящю, глѣште, идѣщемъ;
Ц - ицѣлѣ, ниць.
8. Реконструйте праслов'янський архетип старослов'янського іменника **гласъ**.
9. Знайдіть у тексті форми сигматичного аориста 3 ос. множини.
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант № 6

чловѣкъ етеръ бѣ богатъ. іже імѣаше приставникъ. и тѣ
окл'еветанъ бысть къ н'емоу. ꙗко растачаѣ імѣньѣ его. і
приглашь і рече емоу. чѣто се слышж о тебѣ въздаждь. отъвѣтъ
о приставл'ени(и) домовнѣемъ. не възможєши бо къ томоу
домоу строіти. рече же въ себѣ приставникѣ домоу. чѣто
сътвор'ѣж. ꙗко господь моі отъемлетъ строєньє домоу отъ мене
копати не мож. хлѣпати стыждж сѧ разоумѣхъ чѣто сътворж
егда отъставл'єнъ бѣждь отъ строєньѣ домоу. примжтъ мѧ въ
домы своѧ.

(Зографське Євангеліє. Лук., XVI).

1. Прочитайте, перепишіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних у словоформах **тѣ, приставникѣ, отъвѣтъ, домовнѣемъ, чѣто, сътворж, възможєши**. Свою відповідь мотивуйте.
5. Поясніть походження палатальних приголосних **Ж, Ч, Ш, ЖД** у словоформах **възможєши, чѣто, імѣаше, въздаждь, стыждж сѧ**.
6. Зіставте займенникову форму **мѧ** із давньопруською **mien** і поясніть походження носового **є** у старослов'янській мові.
7. Визначте тип відмінювання іменників **домъ, господь**. Провідмінійте їх.
8. Випишіть із тексту форми дієслова **быти**, охарактеризуйте їх, покажіть суплетивність форм цього дієслова.
9. Визначте корінь у словоформі **растачаѣ** і вкажіть на можливі чергування голосних і приголосних у корені цього слова.
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №7

і призъвавъ єдиного кождо длъжникъ господѣ своего. глаголааше пръвоуму. колицѣмъ длъжень єси господиноу своему. он же рече .рѣмъ. мѣръ олѣа онъ же рече, прими боукъви твоѣа. і сѣдъ скоро напиши .й. по томъ же дроугоуму рече, ты же колицѣмъ длъжень єси. онъ же рече сътомъ коръ. пышеница глагола єму. прими боукъви твоѣа. и напиши.ѡ.

(Зографське Євангеліє. Лук., XVI)

1. Прочитайте, перепишіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних у словоформах **призъвавъ, мѣръ, боукъви, сътомъ, коръ, сѣдъ.**
5. Який звук (плавний чи редукований) у словоформах **длъжникъ, пръвоуму** є складотворчим у сполуках **РЪ, ЛЪ**. Відповідь мотивуйте.
6. Поясніть походження **Ц** у слові **колицѣмъ**.
7. Випишіть із тексту всі відмінювані дієслівні форми, визначте форму інфінітива кожного із них, а також час, число, особу. Визначте класи дієслів.
8. Визначте давню основу і тип відмінювання іменників **длъжникъ, пышеница**. Провідмініяйте їх.
9. Випишіть із тексту займенники, визначте їх форми. Провідмініяйте займенники **єдинъ, ты**.
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №8

придѣте бл҃гні отъца моего. наслѣдоуѣте оуготованое вамъ цр҃ствіе. отъ сѣложеніѣ вѣсего мира, вѣзалкахъ во єѡ и дасте ми ѣсти. вѣждадахъ сѡ и напоисте мѡ. страненъ бѣхъ и вѣвѣсте мѡ. нагъ и одѣсте мѡ. болѣхъ и посѣтите мене, вѣ темъници бѣхъ и придете къ мьнѣ. тѣгда отъвѣштажтъ ємоу праведьници гл҃жште. їи когда тѡ видѣхомъ алчѣща и надроухомъ. ли жажджца и напоихомъ. когда же тѡ видѣхомъ странѣна и вѣвѣсомъ. ли нага и одѣхомъ, когда тѡ видѣхомъ болашта їли вѣ темъници придомъ къ тебѣ.

(Марійнське Євангеліє. МФ., XXV).

1. Прочитайте, перепишіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих у словоформах **вѣсего нагъ, мьнѣ, странѣна, одѣхомъ**.
5. Поясніть написання **темъници** і **темъници** замість **тьмъници**; **страненъ** замість **страньнъ**; **отъца** замість **отѣца**; подвійне написання **вѣвѣсомъ** і **вѣвѣсте**.
6. Реконструйте праслов'янський архетип іменника **тьмъница**. Відповідь аргументуйте.
7. Яке походження носового звука **ѡ** у словоформах **мѡ, тѡ, сѡ**?
8. Визначте походження палатальних приголосних у словоформах
Ж - сѣложеніє;
Ч - алчѣщта, рєєчєєть;
Ш - мьньшихъ;
ШТ - жажджца, отъвѣштажтъ, глаголжште, алчжшта;
ЖД - жажджца.
9. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.
10. Зробіть аналіз головних членів речень.

Варіант № 9

ї рече къ нимъ кѣто отъ васъ иматъ дроугъ. ї идеть къ немоу полу ношти. ї речеть ємоу дроуже даждъ ми въ заимъ три хлѣбы. їде дроугъ ми приде съ пѣти къ мѣнѣ. ї не имамъ чєсо положити прѣдъ нимъ ї тѣ из жтрѣждж отъвѣштавъ речеть не твори ми троудъ. юже двѣри затворєны сѣтъ. ї дѣти моѣ съ мѣноѣ на ложи сѣтъ. не можъ вѣстати дати тебѣ... ї азъ глѣж вамъ. просите и дастъ сѣ вамъ. їштите и обрацѣте тѣцѣте и отвѣзетъ сѣ вамъ

(Марійнське Євангеліє. Лук., XI)

1. Прочитайте, перепишіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію голосних у словоформах **кѣто, иматъ, съ, мѣноѣ, вѣставъ, двѣри, отъвѣштавъ**.
5. Зіставте слово **дроугъ** з литовським **drāugas**. Поясніть походження звука **Ų**.
6. Поясніть походження палатальних приголосних:
Ж дроуже, ложе;
Ч - рече, чєсо;
ШТ - ношти, отъвѣштавъ, їштите, обраштете;
ЖД - даждъ;
Ц -- тѣцѣте.
7. Поясніть походження звука **Л** у дієслівній формі **приємлетъ**.
8. Який звук (плавний чи редукований) у словоформах **тѣцѣте, отвѣзетъ сѣ** є складотворчим у сполуках **РЪ, ЛЪ**.
9. Визначте походження носового голосного **ж** в словоформах **пѣти, сѣтъ**.
10. Провідмініяйте іменник **дроугъ**, поясніть чергування приголосних.
11. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №10

Члкъ єдинъ добра рода иде на странѣ далече. приѣхти себе
цѣрствіе ꙗ възврати сѧ. призъвавъ же десѧтъ рабъ своихъ. ꙗ
дастъ имъ десѧтъ мѣнасъ. ꙗ рече къ нимъ. коупѧж дѣхте
дондеже приѣхъ. граждане же єго ненавиѣхѧ єго. посѣла шѧ
молитвѧ въ слѣдъ єго глѧхше не хощемъ сѧмоу да
цѣрствоуѣтъ надъ нами. ꙗ быстъ єгда сѧ възврати. примъ
цѣрствіе. ꙗ рече да пригласѧтъ сѧмоу рабы ты. ꙗмъже дастъ
сѣребро.

(Марійнське Євангеліє. Лук., XIX)

1. Прочитайте, переписіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ъ, Ъ** у словоформах: **призъвавъ, рабъ, посѣлашѧ, слѣдъ, възврати, сѣребро**.
5. Зіставте слова **десѧтъ, сѧтъ** з відповідними словами інших індоєвропейських мов (пор. лит. **deszintas**, лат. **decem** — десять; лат. **sunt** — є (3 ос. мн.)) і поясніть походження звуків ***o, *e** у слов'янських мовах.
6. Реконструйте давній архетип іменника **граждане**. Поясніть фонетичні зміни, які відбулися в цій словоформі.
7. Поясніть походження палатальних приголосних у словах: **далече, рече, пришедъ, хощемъ, глаголюхте**.
8. Поясніть походження **Л** у словоформах **коупѧж, въземлѧши**. Реконструйте праслов'янський архетип цих слів.
9. Визначте тип відмінювання, давню основу іменника **рабъ**. Провідмінюйте цей іменник.
10. Зробіть повний морфологічний аналіз.

Варіант №11

Въ о҃нво . прѣхода ꙗ҃с видѣ левѣгнѣ альфеова. сѣдѣща на мытѣници ꙗ҃ла ємоу по мнѣ иди и въставѣ въ слѣдѣ єго иде. и бысть възлежащю ємоу въ домоу єго. и мнози мытарє и грѣшѣници. възлежахѣ съ ꙗ҃сомъ и съ оученикы єго. бѣша бо мнози и по немъ идѣ. кѣнижѣници же и фарисєи. видѣвъше і҃аждѣ. съ мытары и грѣшники. ꙗ҃лахѣ оученикомъ єго. что се тако съ мытары и грѣшники ѣсть и пиєть. слышавѣ же ꙗ҃с ꙗ҃ла имъ. не трѣбѣѣтъ сѣдравнѣ врача нѣ болащєи.

(Савина книга. Марк., II, 14—17)

1. Прочитайте, переписіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ѣ, Ъ** у словоформах **въставѣ, мытѣници, правѣдѣникѣ, кѣнижѣници, видѣвъше**.
5. Поясніть написання **мнѣ** замість **мьнѣ**, **мнози** замість **мънози**.
6. У тексті Зографського Євангелія представлено написання **грѣшѣници, кѣнижѣници**. Доведіть, що в цих словах раніше вживався **Ѣ** після **Ж, Ш**. Як пояснити написання **Ѣ** після **Ж, Ш** у цих словах?
7. Чи однакового походження сполучення **РА** в слові **врача** та в слові **сѣдравнѣ**? Реконструйте праслов'янський архетип слова **сѣдравнѣ**. Яких фонетичних змін зазнало це слово в різних діалектах праслов'янської мови?
8. Поясніть походження палатальних приголосних у наступних словоформах:
 - Ж** - възлежаахѣ, кѣнижѣници;
 - Ч** - оученикы, чѣто, врача;
 - Ш** - бѣша, видѣвъше, слышавѣ;
 - Ц** - мытѣници, грѣшѣници, кѣнижѣници;
 - ци** - сѣдѣща, іаждѣ, болащєи;

З - мѣнози.

9. Якого походження кінцевий звук **И** в словах **грѣшѣници, кѣнижѣници, мѣнози**. Доведіть, що в словоформах **мѣнози** і **оумножити** перед **И** представлені рефлекси того ж самого звука.
10. Із якого звука походить голосний **Ѧ** в словах **възлежахъ, слышавъ**?
11. Визначте тип відмінювання іменників **оученикъ, грѣшникъ**. Провідмінійте їх. Поясніть наявні чергування приголосних звуків.
12. Чим відрізняються тематичні дієслова від атематичних? Покажіть це на дієсловах **ѣсти** і **пити**.
13. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант № 12

рече ѿ. притѣчѣ снѣж. Челоу єдиномуу богатоу оуговѣзи сѧ нива, и помышлѣше в себѣ ѿла что сътворѣ. ꙗко не и(ма)мъ кѣде събрати плодъ моѣхъ. и рече се створѣ. разорѣ. житѣниѣ моѣхъ. и большѣ съзиждѣ. и съберѣ тоу всѧ жита моѧ. и доброе свое. и рекѣ дѣши свое и имѧши много добро. лежѧще на лѣтѧ многа. почи ѣждѣ пиі весели сѧ. бѣ. везоумѧю. бѣ снѣж ноцѣ въземѧжѣ дѣшѣ твоѣхъ. а ѣже оуготови. комуу бѣждѣтѣ. се ѿла възгласи. имѣѧ и оуши слышати да слышати.

(Савина книга. Лук., XII, 16—21)

1. Прочитайте, перепишіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ѣ, Ъ** у словоформах: **плодъ, сътворѣ, имамъ, кѣде, въземѧжѣ**.
5. Поясніть написання **в себѣ**, замість **въ себѣ**; **многа** замість **мѣнога**; **всѧ** замість **въсѧ**; **что** замість **чѣто**, **кѣде** замість **кѣде**.
6. Визначте корінь у словоформі **възгласи**, реконструйте праслов'янський архетип цього кореня, поясніть фонетичні зміни, які відбулися в ньому.
7. З якого звука виник голосний **Ѧ** в слові **слышати**?

8. Визначте походження палатальних приголосних у словоформах: **жито, лежачеє, рече, почи, приттъчж, оуши, слышати, доуши, большж, житъницж.**
9. Визначте походження м'яких приголосних **ц, жд** у словах **ноцтъ, ѿждъ** Доведіть, що ці словоформи раніше закінчувалися на **Ъ**. Як пояснити написання **Ъ** у цих випадках.
10. Визначте тип, давню основу, різновид відмінювання іменників **приттъча, житница, доуша**. Провідмінійте їх.
11. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №13

иѿоу рождышю сѧ въ вѣѡлеоми нюд'єистѣмъ въ дъни ирода црѣ.
сѣ влѣсві отъ вѣстокъ. прѣдж въ єр'мъ. ѿшѣ. кѣде єсть
рожден сѧ црѣ и'юदैск'ь. видѣхомъ бо звѣздѣ єго на вѣстоцѣ.
и прѣдомъ поклонѣтъ сѧ ємоу. слышавъ же иродъ црѣ сѣмѣте сѧ.
и весь иєрѣмъ съ нѣмъ. и събѣравъ всѧ архiereѣ и
кнѣзьники людскыѧ. вѣпрашаашѣ ѧ кѣде хъ раждаєтъ сѧ.
они же рѣша ємоу. въ вѣѡлеоми иудеистѣи. тако бо писано
єсть.

(Ассеманієве Євангеліє. МФ., II).

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ъ, Ъ** у словоформах: **дъни, рождышю, вѣстокъ, кѣде, иродъ, кнѣзьники, вѣпрашаашѣ.**
5. Поясніть написання букви **И** після **Х** у слові **архiereѣ**?
6. Поясніть написання **Ь** замість **Ъ** у словоформах **вѣстоцѣ, призвавъ,** а також численні **Ь** замість **Ъ** після **К**: **кѣде, иудейскъ, кнѣзьники, вѣстокъ.**
7. Який звук словоформи **влѣсві** плавний чи редукований виступає в функції складотворчого?
8. Зіставте слово **стѧти** з лат. **stāre** 'стояти', **даръ** із лат. **dōnum**

'подарунок' і поясніть походження звука **Л** у слов'янських мовах. Як виник звук **Л** в слові **слышати**? Зробіть висновок про походження звука **Л** в слов'янських мовах.

9. Поясніть походження палатальних приголосних у словах:

Ж - кнѣжьники,

Ч - рече,

Ш - вѣпрашааше,

Ц - вѣстоцѣ.

10. Українському *звізда*, російському *звезда* в польській мові відповідає *gwiazda*. Поясніть походження початкового сполучення **ЗВ** у старослов'янському слові **звѣзда**.

11. До якої давньої основи належить іменник **днь**? Провідмінійте цей іменник в однині, множині, двоїні.

12. У результаті якого фонетичного явища в слові **вѣстоцѣ** виник звук **Ц**. Відповідь обґрунтуйте.

13. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №14

тогда иродѣ та и призывавѣ влѣхѣи. испита ѿ нѣхѣ. врѣма ѣвльшаѣ сѣ звѣзды. и посылавѣ ѿ вѣ вѣолеомѣ. рече, шедѣше испитанте извѣстѣно о отрочѣтѣ. и егда обрѣштете. възвѣстите мѣ. да азѣ шедѣ поклонѣ сѣ емоу. они же послушавѣше црѣ идж. и се звѣзда ѣже вѣдѣша на вѣстоцѣ. идѣаше бѣ отрочѣ. видѣвѣше же звѣздѣ въздрадовашѣ сѣ радостнѣ веліе'ѣ зѣло. и вѣшедѣше вѣ храмнѣ. идешѣ отрочѣ сѣ маріеѣ.

(Ассеманієве Євангеліє. МФ., II)

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ъ**, **Ь** у словоформах: **азѣ**, **пославѣ**, **шедѣше**, **извѣстѣно**, **возвѣститѣ**, **шедѣ**.
5. Порівняйте старослов'янські слова **злато**, **странѣ**, **врѣма**, **храмнѣ**, **възвратиша сѣ** з відповідними українськими чи російськими. Реконструйте праслов'янські архетипи наведених слів. Поясніть походження повноголосих і неповноголосих сполук.

6. Реконструйте праслов'янські архетипи словоформ **врѣмѧ**, **странѧ**. Визначте походження звуків **ѧ**, **ж**.
7. Поясніть чергування голосних у корені **рождьшю** (інф. родити) і **раждаєть сѧ** (інф. рлждати сѧ).
8. Поясніть походження палатальних приголосних:
Ч – у слові **отрочѧ**,
Ш — у словоформах **шедъ**, **послоушавъше**;
Ц — у словоформі **въстоцѣ**,
ШТ — у словоформі **обращетє**.
9. Реконструйте праслов'янський архетип слова **звѣзда**. Наведіть відповідники цього слова в українській та російській мовах. Поясніть походження початкового **зв** у старослов'янській мові.
10. Поясніть походження приголосного **Ѧ** у словоформі **ѣвъшѧ** (пор. інф. **ѧвити**).
11. Визначте, до якого класу належить дієслово **идти**. Провідмінійте це дієслово в усіх минулих часах.
12. Визначте, до якої давньої основи належать іменники **врѣмѧ**, **отрочѧ**. Провідмінійте їх.
13. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №15

блаженъ рабъ тѣ. е҃гоже пришедъ г҃нъ свои обраштитъ тако творашта. аминь г҃лѧ вамъ. ѣко надъ всѣмъ имѣниемъ поставити и. аште ли речетъ зѣлы рабъ въ срѣдци своемъ. ксьнитъ мои г҃нъ прити. ѿи начьнетъ бити клеврѣты своѧ. ѣсти же и пити съ пиѣницами. придетъ г҃нъ раба того въ день въ ньже не чаєтъ. ѿ въ часъ въ ньже не вѣстъ. ѿ протешетъ і полѣма. часть е҃го съ покрыты положитъ. тоу вждетъ плачь и ск(р)ѣжетъ зжвомъ

(Марійнське Євангеліє, МФ., XXIV).

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
3. Дайте коротку характеристику пам'ятки.

4. Визначте позицію редукованих голосних у словоформах: **рабѣъ, зѣлы, пришедѣъ, аминѣъ, вѣсѣмѣъ, кѣснитѣъ, нѣже, плачѣъ.**
5. Дайте фонетичне пояснення написанням: **дѣнь** замість **дѣнь**, **кѣснитѣъ** замість **кѣснитѣъ**.
6. Який звук у словоформах **въ сѣдѣци, скръжеѣтъ** плавний чи редукований у підкреслених сполуках є складотворчим? Відповідь мотивуйте.
7. Зіставте старослов'янські словоформи **зѣбомѣъ** (наз. одн. **зѣбѣъ**) із литовською ***hambas*** 'крюк, гак'; **мѣдры** із литовською ***mandrus*** 'бадьорий'; **врѣмѣ** із ****vertmen*** і зробіть висновок про походження **р, ę** у праслов'янській мові.
8. Поясніть походження палатальних приголосних у наступних словоформах:
Ж – блаженѣъ, положитѣъ;
Ч – речетѣъ, начьнетѣъ, плачѣъ;
Ш – протешетѣъ;
ШТ – твораштѣъ, обраштетѣъ;
Ц – питѣницами.
9. Реконструйте праслов'янські архетипи слів **благо, врѣмѣ**.
Проясніть походження неповноголосих сполук **ла, рѣ**.
10. Визначте давню основу і тип відмінювання іменників **рабѣъ, частѣъ**.
Провідмінійте їх.
11. Визначте, до якого класу належить дієслово **творити** і продієвідмінійте його в теперішньому та простих минулих часах.
12. Випишіть із тексту всі дієслова, вжиті в неозначеній формі, визначте їх належність до дієслівних класів. Одне дієслово продієвідмінійте в усіх минулих часах.
13. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант № 16

длъжникъ єдинъ длъженъ тѣмоу талантъ. не имаштоу же ємоу чєсо въ(з)дати повелѣ господь єго да продадѣть и. и женѣ єго и чада и въсь єлико имѣашє и отъдаті. и падѣ же оубо работѣ кланѣшє сѧ глаголюж. господи потрѣпи на мѣнѣ и въсь тѣ въздамъ. Милосрѣдовавъ же господь раба поусті и длъгъ. отъпоусті ємоу. ишєдѣ же работѣ обрѣтє єдіного отъ клєврѣтъ своихъ іже бѣ длъженъ ємоу сътомъ пѣназь.

(Ассеманієве Євангеліє. МФ. XVIII, 23—28).

1. Прочитайте, перепишіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова тексту на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ѣ, Ъ** у наступних словоформах: **тѣмоу, въздати, господь, ишєдѣ, сътомъ, отъдаті.**
5. Який звук у словоформах **длъгъ, потрѣпи, милосрѣдовавъ** плавний чи редукований є складотворчим у підкреслених сполуках? Відповідь обґрунтуйте.
6. Дайте фонетичне пояснення написанням **въздамъ** замість **въздамѣ, весь** замість **весьь, длъженъ** замість **длъженьъ, работѣ** замість **равѣтъ.**
7. Поясніть походження сполук **ра, рѣ** у словоформах **работѣ, прѣдасть.**
8. Зіставте слово **пѣназь** із др.-в.-нім. *phening*, форму знахідного відмінка однини **женѣ** із лат. знахідним однини *silvqm, aquam*. Поясніть походження носових ***ǫ, *ę** у праслов'янській мові.
9. Поясніть походження приголосного **з** у слові **пѣназь** (пор. др.-в.-нім. *phening*). Відповідь мотивуйте.
10. Визначте походження палатальних приголосних у словоформах:
Ж - **длъжникъ,**
Ш - **ишєдѣ,**
ШТ - **имаштоу.**
11. Установіть давню основу і тип відмінювання іменника

длъжникъ. Провідмініайте цей іменник. Поясніть наявне чергування приголосних при словозміні. Укажіть на причини, що викликали ці чергування.

12. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант № 17

чловѣкъ нѣкыи. имѣ дѣва сына и рече мѣнии сынъ юю оѣоу оѣе. даждь ми достоннѣ часть имѣниа и раздѣли има и имѣник и не по мѣнозѣхъ дѣньхъ. събѣравъ все мѣнии сынъ. отиде на странѣ далече, и тоу расточи имѣник. живы влѣдно иждивѣшоу же кмоу вѣса. бысть гладъ крѣпѣкъ на странѣ тои. и тѣ начатъ лишати сѣ и шѣдъ прилѣпи сѣ юдиноу. отъ житель тоѣ страны, и посѣла и на села своѣ пастъ свинни и желаше насытити чрѣво своѣ. отъ рожьць. ѡже ѣдѣахъ свинниа и никѣто же не даааше кмоу вѣ себе же пришѣдъ рече, коликоу наимѣникъ оѣа моѣго избываѣтъ хлѣби.

(Остромирово Євангеліє, XV).

1. Прочитайте, переписіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих **Ѣ, ѣ** у словоформах: дѣва, мѣнии, мѣнозѣхъ, дѣньхъ, събѣравъ, крѣпѣкъ, посѣла, рожьць, пришѣдъ.
5. Визначте походження палатальних приголосних у словоформах:
Ж – живы, житель, рожьць;
Ч – рече, оѣе, расточи, далече;
Ш – лишати сѣ, даааше, пришѣдъ;
Ц – рожьць;
З – мѣнозѣхъ.
6. Реконструйте праслов'янські архетипи слів **гладъ, чрѣво**. Порівняйте їх з українськими чи російськими відповідниками. Поясніть, чим викликані відмінності між старослов'янськими та українськими коренями цих слів.
7. Поясніть походження **Ѣ, ѣ** у слові **дѣва** (пор. лат. *dŭo*).
8. Якого походження звук **ѣ** у словоформі **мѣнозѣхъ**? Відповідь

мотивуйте.

9. Випишіть слова, в яких відображені процеси першої, другої, третьої палаталізації задньоязикових приголосних **Г, К, Х**. Поясніть причини першої палаталізації.
10. Визначте давню основу і тип відмінювання іменників **отъць, сынъ**. Провідмінійте їх.
11. Знайдіть у тексті форму наказового способу, визначте число та особу.
12. Випишіть усі форми дієслів, вжиті в імперфекті, наведіть їх у неозначеній формі.
13. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №18

азъ же съде гладъмъ гыбнѣ. вѣставъ. идѣ къ оцѣу моѣмоу. и рекѣ моу оцѣ. съгрѣшихъ на небо и прѣдъ тобою оуже нѣсмъ достоинъ на рѣшѣти сѣ сынъ твои сътвори мѣ тако єдиногѣ отъ наимѣникъ твоихъ и вѣставъ. идѣ къ оцѣу своѣмоу кѣштѣ же моу далѣче сѣшѣтоу оузырѣ и оцѣ єго и милъ моу быстѣ и текъ паде на выѣ кѣго. и облобыза и рече же моу сынъ оцѣ. съгрѣшихъ на небо и прѣдъ тобою оуже нѣсмъ достоинъ на рѣшѣти сѣ сынъ твои.

(Остромирово Євангеліє. Л., XV).

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ъ, Ъ** у словоформах: **сынъ, гладъмъ, съгрѣшихъ, прѣдъ, наимѣникъ, достоинъ**.
5. Випишіть із тексту слова, в яких відбулося пом'якшення приголосних під дією **j**.
6. Реконструйте праслов'янський архетип іменника **отъць**. Поясніть

походження палатального приголосного **Ц**.

7. Реконструйте праслов'янський архетип іменника **гладъ**. Напишіть український відповідник. Поясніть, чим зумовлені фонетичні відмінності кореня.
8. Визначте давню основу і тип відмінювання іменників **небо, наимьникъ**. Провідмінійте їх.
9. Продієвідмінійте дієслово **ректи** в усіх минулих часах.
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №19

рече же оѣъ. къ рабомъ своимъ изнесѣте одеждѣ прѣвѣж. и овѣцѣте и дадите прѣстѣнь на рѣжѣ юго. и сапогы на нозѣ и привѣдѣше тѣльць оупитаныи заколѣте. и ѣдѣше да веселимъ сѣ яко сынъ мой сѣ. мрѣтѣвъ бѣ и оживѣ из гыбѣлъ бѣ и обрѣте сѣ и начаша веселитисѣ бѣ же ѣнъ старѣи насѣль и яко грады приближисѣ къ домоу. слыша пѣнниѣ и лихы и призѣвавѣъ єдино҃го отѣ рабѣвъ праашѣ. чѣто оубо си сѣтъ он же рече ємоу яко братѣ твои приидѣ...

(Остромирово Євангеліє, XV).

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих **Ъ, Ъ** у словоформах: **привѣдѣше, тѣльць, ѣдѣше, сынъ, призѣвавѣъ, рабѣвъ, чѣто, братѣ**.
5. Знайдіть у тексті випадки вживання складотворчих **Р, Л**. Поясніть їх походження.
6. Визначте походження палатальних приголосних у словоформах:
Ж - оживѣ,
Ч - начаша, чѣто;
Ш - привѣдѣше, слыша;
Ц - отѣць, тѣльць.
7. Реконструйте праслов'янські архетипи іменників **отѣць, тѣльць**.
8. Поясніть походження **ѣ** у словоформах **на, нозѣ, овѣцѣте**.

9. Визначте давню основу і тип відмінювання іменників **домъ, братъ**. Провідмінійте їх.
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.
11. Підкресліть граматичні основи в тексті.

Варіант № 20

петръ же вьнѣ сѣдѣаше. на дворѣ і пристѣпи къ нѣмоу єдина рабыни, глѣжшти і ты бѣ съ іѣомъ галилѣйскимъ. онъ же отъврѣже сѧ прѣдъ всѣми глѧ. не вѣмъ чѣто глѣши. ішѣдѣшю же ємоу въ врата оузьрѣ и дроугѣ і глѧ ємоу. тоу і съ бѣ чѣкъ съ іѣомъ назарѣниномъ і паки отъврѣже сѧ съ клѧтвоу. ѣко не знаѣ чѣка. не по многоу же пристѣпѣше. стояште рѣша петрови въ істинѣ і ты отъ нихъ єси.

(Зографське Євангеліє, XV).

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ѣ, Ъ** у наступних словоформах: **вьнѣ, отъврѣже, прѣдъ, оузьрѣ, ішѣдѣшю, вѣмъ.**
5. Визначте походження палатальних приголосних у словоформах:
Ш – ішѣдѣшю,
Ж – отъврѣже,
ШТ – глѣжшти,
Ч – чѣто.
6. Реконструйте праслов'янський архетип іменника **врата**. Наведіть український чи російський відповідник. Поясніть, чим викликані відмінності між старослов'янським і українським коренем цих слів.
7. Визначте класи дієслів **пристѣпити, глаголати, знати**.
8. Провідмінійте дієслово **глаголати** у теперішньому часі та

імперфекті.

9. Визначте давню основу і тип відмінювання іменників **рабыни, чловѣкъ**. Провідмініяйте їх.
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №21

бѣ же тоу ст҃жденьць и іаковль ꙗісь же троуждь сѧ отъ п҃жти сѣдѣаше тако на ст҃жденьци година же бѣ іако шестѧа приде жена отъ самарѧа почрѣтъ воды, ꙗла ки ꙗісь даждь ми пити оученици бо ꙗго ошьли бѣах҃ж въ градъ. да брашно коупѧтъ ꙗла кмоу жена самарѧыни како ты иоуде и сы отъ мене пити просиши жены самарѧыни сѣшѧа.

(Остромирово Євангеліє, Іоан IV)

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ѣ, Ъ** у наступних словоформах: **ст҃жденьць, ошьли, іаковль, троуждь, даждь, градъ.**
5. Поясніть походження шиплячих приголосних звуків у словоформах:
Ч – почрѣтъ, оученици;
Ш – ошьли,
Ж – жена.
6. Поясніть походження носових голосних у словоформах: **бѣах҃ж, ст҃жденьць, сѣшѧа.**
7. У результаті якого фонетичного процесу виникли сполуки **вл, жд, шт** у словоформах: **іаковль, троуждь, даждь, сѣшѧа.**
8. Поясніть походження звукосполуки **РА** в словах **брашно, градъ.** Наведіть українські чи російські відповідники. Поясніть, чим зумовлені відмінності між старослов'янськими та українськими чи російськими коренями цих слів.

9. Визначте корінь у словах: година – жьдати – ожидати. Поясніть історичні чергування, відтворіть праслов'янські архетипи цих слів.
10. Якого походження **И** в слові **оученици**, поясніть походження звука **Ц** у даному слові.
11. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №22

рече ꙗкъ пришьдъшиимъ к немоу иоудеомъ азъ ксмь свѣтъ
всьемоу мироу. Ходѣи по мѣнѣ не имать ходити въ тѣмѣ нѣ
имать животъ вѣчьныи рѣша же кмоу фарисеи ты о себѣ самъ
сѣвѣдѣтельствоуѣши сѣвѣдѣтельство твоѣ нѣсть истинно
отъвѣща ѿисъ и рече имъ аще азъ сѣвѣдѣтельствоуѣю о мѣнѣ
самомъ сѣвѣдѣтельство моѣ истинно кѣтъ ꙗко вѣмъ отъкждоу
придохъ и камо идѣ вы же не вѣсте отъкждоу градоу и камо
идѣ вы же по плѣти сѣдите.

(Остромирово Євангеліє, Лука 14, 16—20)

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих **Ъ, Ъ** у наступних словоформах: плѣти, пришьдъшиимъ, мѣнѣ, свѣтъ, тѣмѣ, вѣчьныи, отъкждоу.
5. Поясніть походження палатальних приголосних у наступних словоформах:
Ш – пришьдъшиими, рѣша;
Ж – животъ,
Ч – рече, вѣчьныи;
ШТ – отъвѣща.
6. Знайдіть у тексті форми нетематичного дієслова **вѣдѣти**.
7. Випишіть із тексту всі займенники, вкажіть, до яких розрядів вони належать. Провідміняйте займенники **азъ** і **твои**.
8. Визначте давню основу і тип відмінювання іменника **свѣтъ**.

Провіdmaняйте цей іменник.

9. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

10. Поділіть текст на окремі речення. Визначте головні та другорядні члени речень.

Варіант №23

ютроу же бивъшу съвѣтъ сътвориша вси архиереи і старци людьсци на їса ѣко оубити ї съвѣзавъше и ведоша ї прѣдаша пѣтьскоумоу пилатоу іѣмоноу тѣгда видѣ юда прѣдавѣ і єго ѣко осѣдиша и раскаѣвъ сѧ възврати ѣ. Сѣребрьникѣ архиереомѣ ї старцемѣ гла сѣгрѣшихѣ прѣдавѣ кровь неповиннѧ. они же рѣша чѣто єсть намѣ ты оубириши і поврѣтъ є въ црѣкѣве отиде ї ошѣдѣ възвѣси сѧ архиереї же приємъше сѣребро рѣша не достоїно єсть вѣложити єго въ карванѧ...

(Зографське Євангелїє. Матфей, XVII)

1. Прочитайте, перепишіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ѣ, Ъ** у наступних словоформах: **сътвориша, людьсци, възврати, сѣребрьникѣ, сѣгрѣшихѣ, чѣто, црѣкѣве, ошѣдѣ, приємъше, сѣребро, съвѣтъ.**
5. Поясніть походження **Ш** у словоформах: **сѣгрѣшихѣ, рѣша, оубириши.** Наслідок якого праслов'янського фонетичного процесу відображено у цих словоформах?
6. Назвіть і доведіть, результат якої палаталізації наявний у наступних словоформах: **старци, людсци.**
7. Поясніть походження носових голосних на прикладі словоформи **осѣдиша.**
8. Поясніть, чому в слові **архиереи** не відбулося перехідне пом'якшення **Х** перед **И.**
9. Чим пояснити написання **кръвѣ** замість **крѣвъ**?
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

11. Поділіть текст на окремі речення. Визначте граматичні основи та їх вираження.

Варіант № 24

позде же бывъшю. пристѣпиша къ нему оученици его глѣшѣ. поусто ѣсть мѣсто. і година минѣ юже. отъпусти народы, да шѣдѣше въ ближнѣа градыца коупати брашна себе, ѿс же рече имъ. не трѣбоуѣтъ отити. дадите имъ вы ѣсти. они же глаша емоу. не имамъ съде. тѣкмо .ѡ. хлѣбѣ. і .Ѣ. рыбѣ. онъ же рече. принесѣте ми ѿ сѣмо. і повелѣвъ народомъ възлѣсти на травѣ. і приимъ .ѡ. хлѣбѣ. і .Ѣ. рыбѣ. възрѣвъ на нѣбо бл҃гви. ѿ прѣломъ хлѣбы. дастъ оученикомъ оученици же народомъ. і ѣша вси і насытиша сѧ.

(Зографське Євангеліє. Матф., VII-24-26)

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ъ, Ъ** у наступних словоформах: **бывъшю, отъпусти, градыца, брашна, възлѣсти, възрѣвъ, народъ**
5. Поясніть походження палатальних приголосних:
Ш – пристѣпиша, глаша, шѣдѣше;
Ч – рече, оученикомъ;
Ц – оученици, градыца;
ШТ – възлѣсти, глѣшѣ.
6. Знайдіть у тексті випадки I, II, III палаталізацій задньоязикових.
7. Посніть походження звука **И** у слові **оученици**. Реконструйте праслов'янський архетип цього іменника.
8. Визначте давню основу іменників **небо, мѣсто**. Провідмініайте їх.
9. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.
10. Поділіть текст на окремі речення. Підкресліть головні й другорядні члени речення, вкажіть спосіб їх вираження.

Варіант №25

НЕ ОСЖЖДАТЕ. ДА НЕ ОСЖЖДЕНИ БЖДЕТЕ. ІМЬ ЖЕ БО СЖДОМЬ
СЖДИТЕ. СЖДАТЪ ВАМЪ. І ВЪ Н'ЇЖ ЖЕ М'БРЖ М'БРИТЕ. ВЪЗМ'БРАТЪ
ВАМЪ. ЧЬТО ЖЕ ВИДИШИ СЖЧЬЦЬ ІЖЬ ЕСТЬ ОЦЪ БРАТРА ТВОЕГО, А
БРЬВНА ЕЖЕ ЕСТЬ ВЪ ОЦЪ ТВОЕМЬ НЕ ЧЮЕШИ. ЛИ КАКО РЕЧЕШИ
БРАТОУ СВОЕМОУ. ОСТАВИ І ИЗЪМЖ СЖЧЕЦЬ ІЗ ОЧЕСЕ ТВОЕГО, І СЕ
БРЬВЪНО ВЪ ОЦЪ ТВОЕМЬ ЛИЦЕМ'БРЕ. ІЗЬМИ ПРЪВ'БЕ БРЬВЪНО ІЗ
ОЧЕСЕ ТВОЕГО І ТЪГДА ОУЗЬРИШИ ІЗАТИ І СЖЧЬЦЬ ІЗ ОЧЕСЕ БРАТРА
ТВОЕГО, НИ ПОМ'БЩАНТЕ БИСЕРЪ ВАШИХЪ ПР'БДЪ СВИН'ИЪМИ.

(Зографське Євангеліє. Матф., VII 24—26).

1. Прочитайте, перепишіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ъ, Ъ** у таких словоформах: **възм'братъ, чьто, сжчьць, брьвна, тьгда, оузьриши, бисеръ.**
5. Поясніть походження палатальних приголосних у словоформах:
Ш – оузьриши,
Ч – речеши, чьто, очесе;
Ц – сжчьць, оцъ;
ШТ – пом'бштаіте.
6. Якого походження звук **ѣ** в слові **оцъ**? Реконструйте праслов'янський архетип цього іменника.
7. Доведіть, що в сполучі **РЪ** у слові **пръв'бе** наявний складотворчий **Р**. Яке звукосполучення йому відповідає в українській чи російській мові?
8. Визначте давню основу іменника **око**. Провідмінійте його. Чим викликані наявні чергування?
9. Зробіть повний морфологічний аналіз наведеного тексту.
10. Поділіть текст на окремі речення. Підкресліть головні і другорядні члени речення, вкажіть спосіб їх вираження.

ЗРАЗОК ВИКОНАННЯ ВАРІАНТА

Варіант №18

азъ же съде гладъмъ гыбнѣ. вѣставъ. идѣ къ оцѣмоу моѣмоу. и рекъ кмоу оцѣ. съгрѣшихъ на нѣбо и прѣдъ тобою оуже нѣсмъ достоинъ нарешти сѣ сынъ твои сътвори мѣ тако єдиногѣ отъ наемникъ твоихъ и вѣставъ. иде къ оцѣмоу своѣмоу кшѣ же кмоу далече сѣшѣмоу оузырѣ и оцъ єго и милъ кмоу быстъ и текъ паде на вынъ кѣго. и облобыза и рече же кмоу сынъ оцѣ. съгрѣшихъ на нѣбо и прѣдъ тобою оуже нѣсмъ достоинъ нарешти сѣ сынъ твои.

(Остромирово Євангеліє. Л., XV).

1. Переклад тексту:

Я вже тут гину від голоду. Вставши, піду до батька свого й скажу йому: "Батьку! грішний я перед небом (перед Богом) і перед тобою. Я вже не достойний називатися твоїм сином. Зроби мене одним із наймитів твоїх". І вставши, пішов до батька свого. Коли він ще був далеко, побачив його батько й зрадів, підійшов до нього, обняв за шию, поцілував. Й сказав йому син: "Батьку! грішний я перед небом і перед тобою. Уже не достойний я називатися твоїм сином".

2. Дайте коротку характеристику пам'ятки:

Остромирово Євангеліє було написане в Києві у 1056–1057 рр. дяком Григорієм для новгородського посадника Ост-ромира. Звідси його назва. Воно переписане з південнослов'янського оригіналу, але писар вніс в текст цілу низку особливостей давньоруської мови (змішував букви **оу** та **ж**, не завжди вірно передавав складотворчі сонорні тощо), тому більшість дослідників вважають цю пам'ятку не старослов'янською, а старослов'янською. Перше видання пам'ятки було здійснено в 1843 р. О. Х. Востоковим. У цьому виданні є коротка грамати́ка, словник й відповідний текст грецькою мовою. До 1000-річчя хрещення Русі Російська Патріархія здійснила фототипове видання рукопису Остромирового Євангелія.

3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу:

а-зъ же съ-де гла-дѣ-мь гы-бнж. вѣ-ста-вѣ. и-джъ кѣ ѿ-цоу мо-
 к-моу. и ре-кжъ к-моу ѿ-че. съ-грѣ-ши-хъ на нѣбо и прѣ-дѣ то-бо-жъ
 оу-же нѣ-смѣ до-сто-и-нѣ на-ре-шти сѧ сы-нѣ тво-и съ-тво-ри ма-
 га-ко к-ди-но-го о-тѣ на-и-мѣ-ни-кѣ тво-и-хъ и вѣ-ста-вѣ. и-де кѣ
 ѿ-цоу сво-к-моу к-ште же к-моу да-ле-че сж-штоу оу-зѣ-рѣ и ѿ-цѣ
 е-го и ми-лѣ к-моу бы-стѣ и те-кѣ па-де на вы-жъ к-го. и об-ло-
 бы-за и ре-че же к-моу сы-нѣ ѿ-че. съ-грѣ-ши-хъ на нѣбо и прѣ-
 дѣ то-бо-жъ оу-же нѣ-смѣ до-сто-и-нѣ на-ре-шти сѧ сы-нѣ тво-и.

4. Визначте позицію редукованих голосних Ъ, Ь у словоформах:

Слабка позиція (–)	Сильна позиція (+)
сынъ – у кінці слова	гладѣмъ – перед складом зі слабим редукованим
гладѣмъ – у кінці слова	
сѣ грѣшихъ – 1. перед складом з голосним повного творення; 2. у кінці слова	
прѣдъ – у кінці слова	
наимѣникъ – 1. перед складом з голосним повного творення; 2. у кінці слова	
достойнъ – у кінці слова	

5. Випишіть із тексту слова, в яких відбулося пом'якшення приголосних під дією *j:

кштѣ: в "Этимологическом словаре русского языка" М.Фасмера для цього прислівника реконструюється праформа *jest-je (т. 2, с. 31), тобто старослов'янське ШТ походить від *stj;

у дієприкметнику сжшоу реконструюється суфікс *ont+j, тобто церковносл. ШТ походить від *tj. Інші приклади з пом'якшеними приголосними належать до І палаталізації.

6. Реконструйте праслов'янський архетип іменника отьць. Поясніть походження палатального приголосного Ц.

Праслов'янська праформа *отьсь походить від *отькъ, утвореного

від *отъ (Фасмер, т. 3, с. 170). Палатальний приголосний **Ц** виник унаслідок 3-ї палаталізації задньоязикових, яка мала регресивний характер, тобто на задньоязиковий приголосний впливав голосний переднього ряду, який знаходився не перед, а позаду приголосного. За 3-ю палаталізацією, як і за 2-ю, задньоязикові *g, *k, *x переходили в м'які свистячі *z', *c', *s'.

7. Реконструйте праслов'янський архетип іменника **гладъ**. Поясніть, чим зумовлені фонетичні відмінності кореня: *goldъ, укр. голод, рос. голод.

Прасл. архетип включав сполучення *ol між приголосними (*tolt), яке мало дифтонгічний характер. Сполучення такого типу змінювалися пізніше, ніж інші дифтонги, не раніше VIII ст. н.е., тобто в той час, коли праслов'янська мова вже розпалась на окремі слов'янські мови. Тому зміни вказаних сполучень відбувалися по-різному в різних групах слов'янських мов. У південнослов'янських мовах, західнослов'янських, зокрема в чеській та словацькій відбулася перестановка звуків з подовженням голосного: *or>ра (**градъ**), *er>ра (**брѣгъ**), *ol>ла (**гладъ**), *el>лѣ (**млѣко**). Це так звані неповноголосні сполуки. Вони притаманні й старослов'янській мові.

У мові східних слов'ян після плавного розвинувся призвук, який потім, за міжскладовою асиміляцією, співпав з голосним перед плавним, і виникли так звані повноголосні сполуки: **городъ**, **берегъ**, **голодъ**, **молоко**. У сполученні *el звук e перед твердим l спочатку перейшов в o, тому виникло -оло-.

8. Визначте давню основу і тип відмінювання іменників **небо** і **наимъникъ**. Провідмінійте їх.

Іменник середн. роду **небо** мав давню основу на приголосний з тематичним показником *-es, який зберігався в основах усіх відмінків, крім **Н.** та **З.** однини. Іменник чол. роду **наимъникъ** належав до давніх основ на *ǫ. Відмінювався за твердим варіантом. Оскільки основа закінчувалась на задньоязиковий k, при відмінюванні спостерігаються зміни за другою (М. одн., Н. та М. мн.) та першою (Кл.) палаталізаціями:

Н.	Р.	Д.	З.	О.	М.	Кл.
Однина						
НЕБО	НЕБЕСЕ	НЕБЕСИ	НЕБО	НЕ- БЕСЬМЬ	НЕБЕСЕ	
НА- ИМЬ- НИКЪ	НА- ИМЬ- НИКА	НА- ИМЬ- НИКОУ	НА- ИМЬ- НИКЪ	НА- ИМЬ- НИКОМЬ	НА- ИМЬ- НИЦѢ	НА- ИМЬ- НИЧЕ
Множина						
НЕ- БЕСА	НЕ- БЕСЪ	НЕ- БЕСЬМЬ	НЕ- БЕСА	НЕ- ВЕСЫ	НЕБЕ- СЬХЪ	
НА- ИМЬ- НИЦИ	НА- ИМЬ- НИКЪ	НА- ИМЬНИ- КОМЪ	НА- ИМЬНИ- КЫ	НА- ИМЬ- НИКЫ	НАИМЬ- НИ- ЦѢХЪ	
Двоїна						
Н.-З.		Р.М.		Д.-О.		
НЕБЕСѢ		НЕБЕСОУ		НЕБЕСЬМА		
НАИМЬНИКА		НАИМЬНИКОУ		НАИМЬНИКОМА		

10. Продієвідмінюйте дієслово **решти** (*rekti) в усіх минулих часах:

	Простий аорист	Сигматичний аорист	Імперфект
Одн. 1	рєкъ	рекохъ	рєчаахъ
2	рєчє	рєчє	рєчаашє
3	рєчє	рєчє	рєчаашє
Мн. 1	рекомъ	рекохомъ	рєчаахомъ
2	рєчєтє	рекостє	рєчаашєтє
3	рєкж	рекошѡ	рєчаахж
Дв.1	рєковѣ	рекоховѣ	рєчааховѣ
2	рєчєтѡ	рекостѡ	рєчаашєтѡ
3	рєчєтє	рекостє	рєчаашєтє

	Перфект	Плюсквамперфект
Одн. 1	ксмъ реклъ, -а,-о	бѣахъ реклъ, -а,-о
2	кси реклъ, -а,-о	бѣаше реклъ, -а,-о
3	кстъ реклъ, -а,-о	бѣаше реклъ, -а,-о
Мн. 1	ксмъ рекли, -ы, -а	бѣахомъ рекли, -ы,-а
2	ксте рекли, -ы,-а	бѣашете рекли, -ы,-а
3	сжтъ рекли, -ы,-а	бѣахъ рекли, -ы,-а
Дв.1	квѣ рекла, -ѣ,-ѣ	бѣаховѣ рекла, -ѣ,-ѣ
2	кста рекла, -ѣ,-ѣ	бѣашета рекла, -ѣ,-ѣ
3	ксте рекла, -ѣ,-ѣ	бѣашете рекла, -ѣ,-ѣ

Від дієслів 1-го класу утворювались також форми сигматичного нетематичного аориста, в яких відбувалися зміни і голосного основи (подовження), й кінцевого приголосного:

Одн. 1	рѣхъ	Мн. 1	рѣхомъ	Дв.1	рѣховѣ
2	рече	2	рѣсте	2	рѣста
3	рече	3	рѣша	3	рѣсте

11. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту:

1) Іменники

	*ā, *jā.	*ō, *jō.	*ī,	*ū	приго- лосн.	*ū,
Одн. Н.		оць (отыць) м'який тип		сынъ		
Р.						
Д.		къ оцоу (отыцон)				
З.	на выѣж м'який тип				на ѣбо на небо	
О.		гладъмь				
М.						
Кл.		оѣе (отыче)				
Мн. Н.						
Р.		отъ				

		НАИМЬНИКЪ				
--	--	------------------	--	--	--	--

2) Займенники:

	Особові	Зворотний	Вказівні	Присвійні
Одн. Н.	азъ 1 особа			твой чол. рід
Р.			єго (онъ) чол. рід	
Д.			ємоу (онъ)	моєму чол. рід своєму чол. рід
З.	ма 1 особа енклітик	са		
О.	прѣдъ товоу 2 особа			
М.				
Кл.				
Мн. Н.				
Р.			твоїхъ чол. рід	

3) Прикметники:

єдиного – п.ф. **єдиныи**, членний, чол. рід, Р. в. однини;

милъ (выстъ) – нечленний, чол. рід, Н. в. однини, іменна частина присудка;

(нѣсмь) достоин – нечленний, чол. рід., Н. в. однини, іменна частина присудка.

4) Дієслова:

	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас	5 клас
Інфінітив	нарешти				
Теперішн. час	идж рекж	гыбнж			нѣсмь нѣсмъ
Аорист прост.	йде паде рече				

Аорист сигм.			ОБЛОБЫЗА ОУЗЬРѢ	СЪГРѢШИХЪ СЪТВОРИ	БЫСТЬ
-------------------------	--	--	----------------------------	------------------------------	--------------

Додаток до таблиці:

- 1) усі форми теперішн. часу є формами 1 особи однини;
дієслово **нѣсмь** є зрощенням частки й форми **късмь** від дієслова **БЫТИ**;
- 2) усі форми аориста (простого й сигматичного) є формами 3 особи однини.

5) Дієприкметники

	Активні		Пасивні	
	теперішній час	минулий час	теперішній час	минулий час
Нечленні	сНѣжштоу	вѣставъ тѣкъ		
Членні		—	—	—

Додаток до таблиці:

Дієприкметник **сжштоу** входить до складу звороту давальний самостійний **къмоу**, далече, **сжштоу** стоїть у формі чол. роду, Н. в. однини;

дієприкметники **вѣставъ** і **тѣкъ** стоять у формі чол. роду, Н. в. однини й належать до апозитивних дієприкметників, тобто пов'язані зі сферою предикації.

- 6) Прислівники: **сьде**, **оуже**, **къште** – займенникового походження;
далече утворено від прикметника **далекъ**.

7) Прийменники:

къ оцоу – з Д. в.;

на ѿво – зі З. в.;

прѣдъ тобою – О. в.;

отъ наимъникъ – з Р. в.;

на выж – зі З. в.

ДОВІДКОВИЙ МАТЕРІАЛ

Кирилиця

Таблиця №1

1 № п/п	Кирилиця	Назва букви	Числове значення
1	З	4	2
1	А	азъ	1
2	Б	боукы	-
3	В	вѣди	2
4	Г	глаголи	3
5	Д	добро	4
6	Є	єсть	5
7	Ж	живѣте	-
8	Ѕ	ѕѣло	6
9	З	земля	7
10	Н, И	ижен	8
11	І	нже	10
12	К	како	20
13	Л	людик	30
14	М	мыслите	40
15	Н	нашь	50
16	О	онъ	70
17	П	покон	80
18	Р	рьци	100
19	Є	слово	200
20	Т	тврьдо	300
21	Уу, Оу, 8	оукъ	400
22	Ф	фрьтъ	500
23	Х	хѣръ	600
24	Ѡ	отъ	800
25	Ц	ци	900
26	У	чрьвъ	90
27	Ш	ша	-
28	Щ	шта	-

29	Ъ	єръ	-
30	Ы	єры	-
31	Ь	єрь	-
32	Ѣ	ѧть	-
33	Ю	ю	-
34	Ѥ	юс великий йотований	-
35	Ѧ	юс малый	900
36	Ѩ	юс великий	-
37	Ѭ	юс малый йотований	-
38	Ѯ	Ѯ	-
39	Ѱ	Ѱ	-
40	Ѳ	Ѳ	60
41	Ѵ	Ѵ	700
42	Ѷ	Ѷ	9
43	Ѹ	Ѹ	400

ФОНЕТИКА

Таблиця №2

Редуковані Ъ, Ь

Слабкі Ъ, Ь (-)			Сильні Ъ, Ь (+) (о, є)		
У кінці неодно- клад- ного слова	Перед складом		Під наголосом	Перед складом	
	З голос- ним повного творення	з сильним Ъ, Ь		Із слабким Ъ, Ь	Зі слабкими редукова- ними Ы, И

РАБЪ	ПЪТИЦА	ВЪЗДЪХЪ	СЪХНЖТИ	ГЛАДЪКЪ	БРЪНИКЪ
ВРАГЪ	МЪНОГО	ЛЪСТЬЦЪ	ДЪСКА	ЛАКЪТЪ	ЧЪСТНИЖ
КОНЪ	ВЪСЕ	ЖЪРЬЦЪ	ДЪШТИ	ТЪМНО	ЛЮБЪВИЖ
ГОСТЪ	ЧЪТО	ЖЪНЬЦЪ	ТЪШТА	ОТЪЦЪ	

Таблиця № 3

Таблиця голосних старослов'янської мови

Ряд Піднесення		Передній	Середній	Задній	
				Нелабіалі- зовані	Лабіалі- зовані
Високе		и	ы		оу
Середнє	Носові	ѡ (ѣ)			ж (оу)
	Ротові	є ъ		ѣ	о
Низьке		ѣ (ѣ)		а	

Таблиця №4

Таблиця приголосних старослов'янської мови

За способом творення	Сонорні			Шумні							
	носові	плавні	щілинні	Проривні		Щілинні		Африкати		Складні	
				дзвінкі	глухі	дзвінкі	глухі	дзвінкі	глухі	дзвінкі	глухі
За місцем творення											

Губні	М			Б	П	В	Ф				
Перед- ньо- язикові	Н	Р Л		Д	Т	З Ж	Є Ш	С	Ц Ч	ЖД	ШТ
Серед- ньо- язикові			Й								
Задньо- язикові				Г	К		Х				

Таблиця №5

Походження голосних старослов'янської мови

№ п/п	Голосний звук	Походження голосного	Приклади і відповідники
1	2	3	4
1	→ Д →	1) *ā, *ō 2) *ē після м'яких приго- лосних *j, *h, *č, *hd', *lt'	1) ст. сл. мати , пор. лат. <i>māter</i> 'мати'; ст. сл. дати , пор. лат. <i>dōno</i> 'дарую' 2) ст. сл. дыш-а-ти *dyľ-ē-ti < *dyh-ē-ti, пор. лит. <i>dūsėti</i> ; ст. сл. вид-ѣ-ти , лат. інф. на <i>ēre: vidēre</i>
2	О →	*ǣ, *ǫ	ст. сл. морѣ , пор. лат. <i>mǣre</i> 'море'; ст. сл. око , пор. лат. <i>ōcūlus</i> 'око'
3	→ Ы (y) →	1) *ī перед приголосним і в кінці слова 2) *ī < *ō у кінці слова	1) ст. сл. сынѣ , пор. давньоінд. <i>sūnīh</i> ст. сл. мышѣ , пор. лат. <i>mūs</i> *ī > *īц, *ī > ъ, *ī > *v: свекры і свекръве 2) ст. сл. камы < *kamī *kamīn < *kamōn
4	→	1) *ě	1) ст. сл. медѣ , пор. лит. <i>mėdys</i>

	Є →	2) *ǫ (після *j, *h, *č, *ь)	2) ст. сл. наз. одн. ср. р. морк, лат. <i>māřē</i>
5	I → → → → →	1) *ī 2) *ī після м'якого приголосного 3) *jь, *jī або jī на початку слова 4) *oī у кінці слова при спадній інтонації 5) *eī в кінці слова перед приголосним	1) ст. сл. три, лат. <i>trīginta</i> 'тридцять'; 2) ст. сл. шити, пор. гот <i>siūjan</i> , лит. <i>siėti</i> 3) ст. сл. иго, пор. лат. <i>jūdīt</i> 4) ст. сл. ми < *moī; ст. сл. видь, пор. лит. <i>vūidas</i> 'обличчя' 5) ст. сл. ити, пор. лит. <i>ẽiti</i>

Продовження табл. №5			
1	2	3	4
6	→ Ѣ (ě) →	1) *ē 2) *tert > *trēt > *trѣt 3) *oī при висхідній інтонації	1) ст. сл. сѣма, пор. лат. <i>sēmēn</i> 2) ст. сл. брегъ < *brēgъ < *bergъ 3) ст. сл. цѣна, *kōī na, пор. лит. <i>kaī na</i> 'ціна, відплата'
7	→ Ѥ →	1) *ū 2) *ū < *ǫ у кінці слова	1) ст. сл. дѣва, пор. лат. <i>dīō</i> 2) ст. сл. градъ, пор. лат. <i>hortūs</i> < *hortōs
8	→ Ь	1) *ī	1) ст. сл. вѣдова, пор. лат. <i>vīdua</i> ; ст. сл. дѣнь, пор. лат. <i>dīes</i>
9	→ Ѧ (8)	1) *ou < *ōu, *āu перед приголосним	1) ст. сл. плѡути 'пливти', пор. лит. <i>plbuti</i> ; ст. сл. оухо, пор. лат. <i>auris</i> , лит. <i>ausis</i>
10	→ Ѧ (ou)	1) *om, *on перед приголосним	1) ст. сл. звѣкъ *zvон-kъ, пор. давньор. звѡукъ > звонъ
11	→ Ѧ (e)	1) *em, *en перед приголосним	1) ст. сл. десѣтъ, пор. лат. <i>decem</i>

Таблиця №6

**Зміни дифтонгів у монофтонги у зв'язку з дією
закону відкритого складу**

Дифтонги	Перед приголосним	Перед голосним
*ou *kou-	*u *kujɔ (<koujɔ) ст. сл. коуѣ	*ov *kovati ст. сл. ковати
*eu *kleu-	*u *kl'ujɔ (<kl'euti) ст. сл. кляѣ	*ev *klevati ст. сл. клевати
*ei *vei-	*i *viti (<*vei ti) ст. сл. вити	*ii > *bj *vbjɔ (<vbjiɔ) ст. сл. виѣ
*oi *poi- *oi (кінець слова)	*ě *pěti (<*poiti) ст. сл. пѣти висхідна інтонація – *ě нисхідна – *i	*oj *pojɔ (<*poiɔ) ст. сл. поѣ *plodě – м. од. *plodi – наз. мн.

Таблиця №7

Плавні р, л
(складотворчі й нескладотворні: рь, ль, рь, ль)

Складотворчі р, л [p̪],[l̪]	Складотворчі ь, ъ [p̪̯],[l̪̯]
ст. сл. зрьно [зрьно] укр. зерно	ст. сл. крьсть [крьсть] укр. хрест

ст. сл. ВЛЪКЪ [ВЛЪКЪ] укр. вовк (рос. волк)	ст. сл. ПЛЪТЬ [ПЛЪТЬ] укр. плоть
---	--

Таблиця №8

Зміни сполук *tort, *tolt, *tert, *telt

Спільно-слов'янські сполуки	Південно-слов'янські сполуки	Східнослов'янські сполуки	Західно-слов'янські сполуки
*tort *borda	*trat *брада (ст.сл.)	*torot борода (укр.)	*trot broda (пол.)
*tolt *zolto	*tlat злато (ст. сл.)	*tolot золото (укр.)	*tlot zloto (пол.)
*tert *berg	*trēt брѣгъ (ст. сл.)	*teret берег (укр.)	*tret břeh (чес.)
*telt *melti	*tlēt млѣти (ст. сл.)	→ *tolot telet → *tolot молоти (укр.)	tlat mleć (пол.)

Таблиця № 9

Походження приголосних старослов'янської мови

Приголосний	Походження	Приклади і відповідники
1	2	3
Ж →	1) *g+e, i, ъ, Ѣ (<ē), ę (І палаталізація)	1) слѣга, пор. друґъ
→	2) *g+j	2) слоужа < *slugjə, пор. слѣга

→	3) *z+j	3) лижж < <i>liizjɔ</i> , пор. Лизати
---	---------	---

Продовження табл. №9		
1	2	3
→ Ч →	1) *k+e, i, ь, ѣ (<ē), е (I палаталізація) 2) *k+j	1) ржчка , пор. ржка 2) плачѣж < * <i>plakjɔ</i> , пор. плакати
→ З →	1) *g+i, ѣ (дифт. походж.) (II палаталізація) 2) *i, e, ь, е + g (III палаталізація)	1) нозѣ < * <i>nogaĭ</i> , пор. нога 2) кънаѣзь , пор. кънагыни
→ Ц →	1) *k+i, ѣ (дифт. походж.) 2) *i, e, ь + k (III палаталізація)	1) цѣна < * <i>koĭ na</i> , пор. лит. <i>kaĩna'</i> 2) порицати , пор. нарѣкати
→ С →	1) *ch+i, ѣ (дифт. походж.) 2) *i, *ь, *е + ch (III палаталізація)	1) пастоуѣѣ (місц. одн.), пор. пастоуѣѣ 2) вьсь, вься, вьсе , пор. въхоу тоу землю
→ ЖД →	1) *d+j 2) *zd+j	1) хождѣж < * <i>chodjɔ</i> , пор. ходити ; межда * <i>medja</i> 2) пригвождати < * <i>prigvozdjɔ</i>
→ → ШТ' → →	1) *t+j 2) *st+j 3) *gt, *kt перед i 4) *sk+j	1) свѣшта < * <i>svētja</i> 2) поуштѣж < * <i>pustjɔ</i> 3) мошти < * <i>mogti</i> ; пешти < * <i>pekti</i> 4) иштѣж < * <i>iskjɔ</i>
Р' → Л' → N' →	1) *r+j *l+j *n+j	боуриа < * <i>burja</i> волиа < * <i>volja</i> конь < * <i>konjos</i>
МЛ' → БЛ' → ПЛ' → ВЛ' →	*m+j *b+j *p+j *v+j	землиа < * <i>zemja</i> люблѣж < * <i>ljubjɔ</i> воплѣ < * <i>vopjōs</i> ловлиа < * <i>lovja</i>
→ Ш →	*s+j *ch+j	пишѣж < * <i>pisjɔ</i> соуша < * <i>suchja</i>

Спрощення груп приголосних

Спільнослов'янські	Старослов'янські
1. *bn, *pn, *dn, *tn > *n: *dъbno > *dъno	Н дъно
2. *dm, *tm > *m: *dadmъ > *damъ	М дамъ
3. *bs, *ps, *ds, *ts, *ss > *s: *opsa > *osa	С оса
4. *bt, *pt, *vt, *kt > *t: *dolbto > *dolto	Т длато
5. *bv > *b *obvitati > *obitати	Б обитати
6. *tt > *st *pletti > *plesti	СТ плести (пор. плетж)
7. *dt > *tt > *st *vedti > *vetti > *vesti	СТ вести (пор. ведж)
8. *sr > *str *sruja > *struja	СТР строуѣ
9. *dl > *tl > *l *vedlъ > *velъ (пор. чеське vedl)	Л велъ

Тверді і м'які приголосні старослов'янської мови

Постійно тверді	Постійно м'які	Могли бути твердими	Могли бути твер- дими, м'якими,
--------------------	-------------------	------------------------	------------------------------------

		і напівм'якими	напівм'якими
Г, К, Х	Ж, Ч, Ш, Ц, Ё, Й, ЖД, ШТ	Б, П, В, М, Д, Т	Р, Л, Н, Ё, З (<Ѕ)
ГОДИНА НОГЫ КЫСЛЪ ХЫТРЪ	ЖЕШТИ ВАШЬ ЛИЦЕ ЅЪЛО ОДЕЖДА ГОВИТИ	<i>Тверді</i> — перед голосними непє- реднього ряду: ДЖЕЪ, ПЖТО, МЫТО <i>Напівм'які</i> — перед голосними перед- нього ряду: ПИТИ, ТЪМА, БЪДИТИ, ДЕВАТЬ, ВЪМЬ	<i>Тверді</i> — перед голосними непереднього ряду: ГЛАСЪ, СЫНЪ, ЗЪЛЪ; <i>Напівм'які</i> — перед голосними перед- нього ряду: БРЪНИК, КЛЕНЬ, ЗАТЬ; *rj > *r', *lj > *l', *nj > *n' БОУРІА, ПОЛЕ, КОНЬ <i>М'які З (<Ѕ), Ё</i> — якщо чергуються з Г, Х: ДРОУЗІ (пор. ДРОУГЪ), МОУСЪ (пор. МОУХА)

Таблиця № 12

Палаталізації задньоязикових приголосних

Перша	При- голос- ні	Позиція	Результат	Спільнослов'янські	Старослов'янські
	*g	Перед	*h'	*druge > *druhe	ДРОУЖЕ

	*k *ch	*i, *e, *b, *e, *ě(<*ē)	*č' *b'	*oki > *oči *du <u>ch</u> ьnъ > *du <u>b</u> ьnъ	(пор. дроу <u>г</u> ъ) очи (пор. о <u>к</u> о) доу<u>ш</u>ьnъ (пор. доу <u>х</u> ъ)
Друга	*g *k *ch	Перед *ē(<*oī), *i(<*oī)	*dz' > *z' *c' *s'	*drugi > *druzi *r <u>o</u> k <u>e</u> > ro <u>c</u> 'ě *du <u>ch</u> i > *du <u>s</u> i (*i, *ě дифт. походж.)	дроу <u>з</u> и (пор. дроу <u>г</u> ъ) ржц'ѣ (пор. рж <u>к</u> а) доу<u>с</u>и (пор. доу <u>х</u> ъ)
Третя	*g *k *ch	Після *i, *e, *b	*dz' > *z' *c' *s'	*k <u>b</u> ne <u>g</u> ъ > *k <u>b</u> ne <u>dz</u> 'b > *k <u>b</u> ne <u>z</u> 'b *li <u>k</u> o > *li <u>c</u> 'e *v <u>b</u> chъ > *v <u>b</u> s'b	к'ъназъ лице (пор. ли <u>к</u> ъ) въсь

Перелік питань для підсумкового контролю

1. Діяльність Костянтина і Мефодія та її значення для культури слов'янських народів.
2. Народна основа старослов'янської мови. Теорії походження.
3. Місце старослов'янської мови серед інших слов'янських.
4. Проблема давності слов'янських азбук.
5. Глаголиця. Звукове і числове значення букв кирилиці.
6. Пам'ятки старослов'янської мови.
7. Особливості вивчення фонетики старослов'янської мови.
8. Походження голосних старослов'янської мови.
9. Сильна і слабка позиції редукованих **Ъ, Ъ**.
10. Характеристика голосних звуків старослов'янської мови за участю губ та положення язика.
11. Носові голосні ***ѣ** (**ж**), ***ѣ** (**л**).
12. Походження приголосних слов'янських мов.
13. Сонорні приголосні. Методика визначення складотворчих.
14. Суть і причини пом'якшення приголосних. Доля сполук ***гј**, ***лј**, ***нј**.
15. Рефлекси сполук ***бј**, ***рј**, ***вј**, ***тј** у корені і на морфемному шві.
16. Рефлекси сполук ***сј**, ***зј**.
17. Доля сполук ***дј**, ***тј**, ***здј**, ***стј**.
18. Перша палаталізація задньоязикових.
19. Закон відкритого складу. Зміни, зумовлені дією закону відкритого складу.
20. Монофтонгізація дифтонгів і дифтонгоїдів. Походження носових.
21. Друга палаталізація задньоязикових.
22. Доля сполук ***gv**, ***kv** перед ***ѣ** (**ѣ**) та ***і** (**и**) дифтонгічного походження.
23. Третя палаталізація задньоязикових. Суть і причини.
24. Доля сполук ***tort**, ***tolt**, ***tert**, ***telt**.
25. Рефлекси сполук ***ort**, ***olt**.
26. Граматичні категорії іменників. Методика визначення роду старослов'янських іменників.
27. Методика визначення давніх основ іменників.
28. Іменники -***ā**, -***jā**- основи. Їх відмінювання.
29. Іменники -***ǫ**-, -***jǫ**- основи. Їх відмінювання.
30. Іменники -***ī**- основи. Їх відмінювання.
31. Іменники -***ǫ**- основи. Їх відмінювання.
32. Іменники -***ū**- основи. Їх відмінювання.

33. Іменники з основою на приголосний (-*en-, -*es-, -*er-, -*et-основ). Їх відмінювання.
34. Безродові займенники. Їх відмінювання.
35. Предметно-особові займенники. Їх відмінювання.
36. Відмінювання присвійних займенників.
37. Розряди прикметників.
38. Відмінювання повних і коротких прикметників.
39. Ступені порівняння прикметників.
40. Числівники. Розряди. Відмінювання.
41. Основні граматичні категорії дієслова. Інфінітив. Супін.
42. Дієслівні основи. Класи дієслів.
43. Теперішній час усіх класів дієслів.
44. Минулі часи. Аорист. Простий. Старий сигматичний. Новий сигматичний.
45. Імперфект дієслів.
46. Перфект дієслів.
47. Плюсквамперфект.
48. Система майбутніх часів. Простий майбутній. Майбутній I.
49. Майбутній II. Майбутній в минулому.
50. Наказовий спосіб дієслів.
51. Умовний спосіб дієслів.
52. Дієприкметники.
53. Службові частини мови.
54. Просте речення.
55. Складне речення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Белей Любомир. Курс старослов'янської мови: Вступ. Писемність. Пам'ятки. Лексикологія. Тексти. Ч. І. Ужгород, 2012. 137 с.
2. Белей Любомир. Не минаючи ані титли Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ: Темпора, 2015. 256 с.
3. Біленька-Свистович Л.В., Рибак Н.Р. Старослов'янська мова. — К.: Криниця, 2000.
4. Історія української мови. Фонетика — К.: Наукова думка, 1979. — 367 с.
5. Майборода А.В. Старослов'янська мова— К.: Вища школа, 1975.
6. Огієнко І. Костянтин і Мефодій. їх життя і діяльність: у двох томах.— Львів, 1927-1928.
7. Огієнко І. Повстання азбуки і літературної мови в слов'ян. — Жовква, 1937.— 300 с.
8. Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. — К.: Вища школа, 1983. — 263 с.
9. Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. — 280 с.
10. Белей Л.О., Белей О.О. Старослов'янсько-український словник. — Львів, 2001.
11. Етимологічний словник української мови. — Т. 1–5. — К., 1982–2006.
12. Пуряєва Н. Словник церковнообрядової термінології. — Львів: Свічадо, 2001.
13. Slovník jazyka staroslovenského. Hl red J. Kurz. —
14. Praha: Akademia , 1958 -1999.
15. MIKLOSICH F. Altslovenische Formenlehre in Paradigmen mit Texten aus glagolitischen Quellen, 1874.
16. MIKLOSICH F. Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen: eine sprachgeschichtliche Untersuchung, 1875.

17. NEMCOVÁ E. & J. PÍŠOVÁ. (eds.) *Cyril a Metod – Slovensko a Európa*, 2007.
18. PAULINY E. *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*, 1964.
19. PICCHIO R. *Slavia Orthodoxa. Literatura i jazyk*, 2003.
20. POGAČNIK J. *Jernej Kopitar und die Entstehung der Karantanisch-Pannonischen Theorie*, 1976.
21. POLÍVKA J. Kterým jazykem psány jsou nejstarší památky církevního jazyka slovanského[,] starobulharsky či staroslovensky? *Slovanský sborník* 2, 1883, 481–488, 545–554.
22. ROGOV A. I. & E. BLÁHOVÁ AD. *Staroslověnské legendy českého původu*, 1976.
23. SARVAN A. *Vatroslav Jagić und die Slawisten seiner Zeit*, 2011.
24. ŠAFAŘÍK P. J. *Serbische Lesekörner oder historisch-kritische Beleuchtung der serbischen Mundart*, 1833.
25. ŠAFAŘÍK P. J. *Slovanské starožitnosti*, 1837.
26. TKADLČÍK V. *Systém hlaholské abecedy*. In Bauerová, M. & M. Štěrbová (eds.), *Studia palaeoslovenica. Sborník k uctění 70. narozenin prof. Dr. J. Kurze*, 1971, 357–377.
27. TROST K. *Perfekt und Konditional im Altkirchenslavischen*, 1972.
28. VAILLANT A. *Manuel du vieux slave*, 1948.
29. VASICA, J. *Literární památky epochy velkomoravské*, 1966, 1996².
30. VAN WIJK N. *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache*, 1931.
31. VEČERKA R. *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*, 1963.
32. VEČERKA R. *Zur Periodisierung des Altkirchenslavischen*. In Zagiba, F. (ed.), *Methodiana. Beiträge zur Zeit und Persönlichkeit sowie zum Schicksal und Werk des hl. Method*, 1976, 92–121.
33. VEČERKA R. *Staroslověnština*, 1984.
34. VEČERKA R. *Tschechische Terminologie der ältesten slavischen Schriftsprache*. *Palaeobulgarica* 9, 1985, 102–103.
35. VEČERKA R. *Počátky slovanského spisovného jazyka*, 1999.
36. VEČERKA R. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*, 2006.

37. VEČERKA R. Staroslověnská etapa českého písemnictví, 2010.
38. WEINGART M. Československý typ církevní slovančiny, 1949.
39. Viz též [Cyrilice](#), [Hlaholice](#), [Velká Morava](#), [Praslovanština](#), [Vliv staroslověnštiny na češtinu](#).

Список умовних скорочень

ГОТ. — ГОТСЬКА МОВА

гр. — грецька мова
д.-в.-н. — давньоверхньонімецька мова
дав.-місц. — давальний і місцевий відмінки
давньоінд. — давньоіндійська мова
давньор. — давньоруська мова
дв. — двоїна
дифт. — дифтонг
лат. — латинська мова
лит. — литовська мова
м. відм. — місцевий відмінок
мн. — множина
наз. відм. — називний відмінок
одн. — однина
пол. — польська мова
пор. — порівняйте
ср. р. — середній рід
ст.-сл. — старослов'янська мова
чес. — чеська мова